HUMANIST

MAANDE[illegible]ISME, MENS EN WERELD

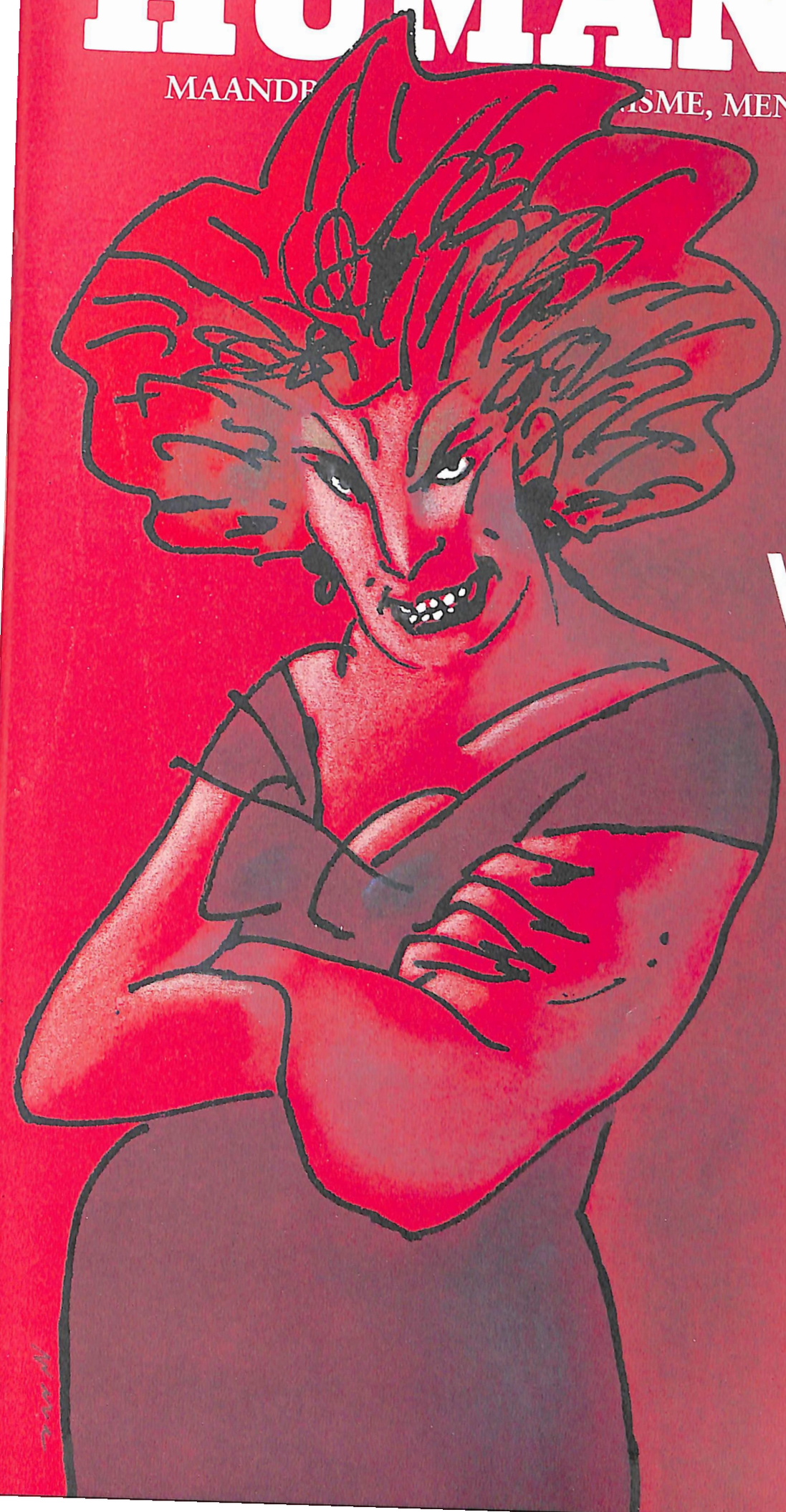

WOEDE
als motor voor verandering

Hoe is het met Charta 77?

Gemengde relaties in Nederland

Israëlische Arabieren: vriend of vijand?

NUMMER 9/10
OKTOBER 1993
PRIJS: F 4,75

HUMANIST

IS EEN UITGAVE VAN HET
HUMANISTISCH VERBOND

48-STE JAARGANG
NUMMER 9/10
OKTOBER 1993

Redactie-adres:
Postbus 114, 3500 AC Utrecht
Tel.: 030 - 318145.
Redactie-secretariaat:
Alice Dessens (tst. 307)
Kantooradres:
Nieuwegracht 69A,
3512 LG Utrecht.
Fax: 030 - 367104

Redactie:
Hes van Huizen

Vormgeving:
Hes van Huizen
Rik Tazelaar (Studio ID)

Prepress/Lithografie/Druk:
Brouwer Offset Utrecht BV

Redactiecommissie:
Peter Heisterkamp
Hans Martens
Bram Roozendaal
Sideke Schilthuis

Abonnement:
Een jaarabonnement kost *f* 37,50
Bel 030 - 318145 (Toestel 318)
Leden van het
Humanistisch Verbond
ontvangen het blad gratis.

Advertentietarieven:
De tarieven van september 1993
zijn van kracht. Informatie is op
aanvraag verkrijgbaar.

Omslag:
Sylvia Weve

HET VOLGENDE NUMMER

VERSCHIJNT BEGIN NOVEMBER.
KOPIJ VOOR DIT NUMMER
MOET UITERLIJK 13 OKTOBER
IN HET BEZIT VAN DE REDACTIE
ZIJN

Waar halen ze het vandaan?

Vanaf komend nummer serie interviews in de Humanist met politici over hun inspiratiebron.

Hedy d'Ancona (PvdA), Frits Bolkestein (VVD), Gerrit Jan Wolffensperger (D66), Elco Brinkman (CDA) en Ina Brouwer (Groen Links) zullen in de komende nummers van de Humanist stuk voor stuk aan de tand worden gevoeld over tal van wezenlijke zaken die de ethiek en de politiek betreffen. De dames en heren politici worden naar hun principes, ethische afwegingen en persoonlijke drijfveren gevraagd. De redactie hoopt dat de (humanistisch denkende) kiezer hiermee beter een keuze zal kunnen maken in het stemhokje. Onderwerpen die aan de orde zullen komen: het mens- en wereldbeeld, de kijk op de bekende drie-eenheid van vrijheid-gelijkheid-en-broederschap, de levensbeschouwelijke inspiratiebron van de politicus, mag ook wat kan?, hoe (on)veranderbaar is de samenleving? en hoe ver gaat het zelfbeschikkingsrecht van de mens (burger)? Allemaal vragen, met hopelijk boeiende antwoorden. De serie loopt tot en met het maartnummer van de Humanist. Het is de bedoeling dat de serie dan wordt gebundeld tot een speciale uitgave voor de verkiezingen in mei en aan een breed publiek wordt aangeboden. In het komende novembernummer de eerste twee interviews: met Hedy d'Ancona en Frits Bolkestein. In het december/januarinummer volgt Gerrit Jan Wolffensperger, in het februarinummer Elco Brinkman en we sluiten in maart met Ina Brouwer.

In dit nummer

Woede als motor

"De woede jaagt mij uit 'de herberg van de zelfgenoegzaamheid' en dwingt me op zoek te gaan naar barricaden die geslecht moeten worden." Een uitspraak van Greetje den Ouden op de HV-Vrouwendag over woede. Wat woede met vrouwen doet en wat vrouwen met woede doen.

Pagina's 11/12/13

Wat is er van Charta 77 geworden?

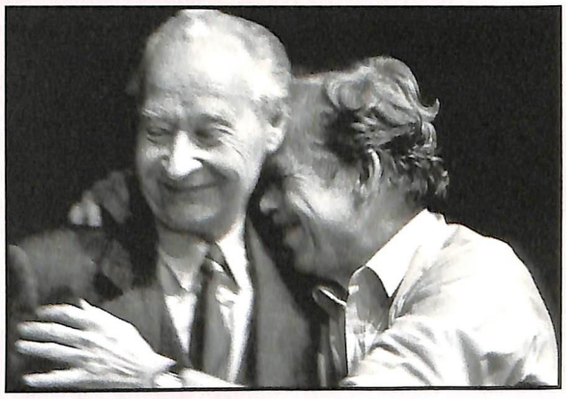

Praag anno 1993. Tsjechoslowakije is Tsjechië en Slowakije geworden. De dissident Havel is nu president van Tsjechië. En zijn mensenrechtenbeweging Charta 77, wat is daar van geworden?

Pagina's 14/15/16/17

Palestijnse Israëli's

800.000 Palestijnse Israëli's leven binnen de oude grenzen van Israël. Ze zijn de grootste èn stilste minderheid in de joodse staat. Tot nu toe. Zijn zij vriend of vijand voor de joodse inwoners van Israël? David Grossmans nieuwste boek gaat over joden en Arabieren in Israël.

Pagina's 24/25/26/27

Interculturele relaties

Veel Nederlandse partners zijn heel positief over hun relatie met iemand van een andere cultuur. Ze vinden bijvoorbeeld bij de cultuur van de partner de warmte die in onze verindividualiseerde westerse samenleving nog wel eens verloren is gegaan. Maar er zijn ook voetangels en klemmen.

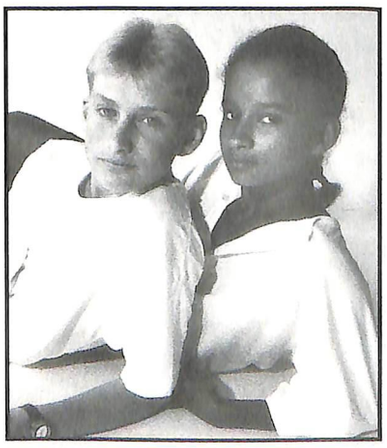

Pagina's 20/21/22/23

En verder

Column en opinie - pagina's 6/7/8
Humanist 7 - pagina 19
HV-Nieuws - pagina's 28/29
Radio en televisie - pagina 30
Cryptogram - pagina 31

BRIEF

Brieven zijn welkom. Houdt u het wel kort. De redactie behoudt zich het recht voor om brieven in te korten of niet te plaatsen.

Komkommer

'De media, die last hadden van de komkommertijd, sprongen massaal op dit onderwerp en overstelpten de afdeling Communicatie met vragen...' etcetera. Aldus het wat geprikkelde toontje in het HV-nieuws over Hotel De Einder (Humanist september). De bemensing van de afdeling Communicatie zal toch wel zo deskundig zijn dat zij weet dat
a) komkommertijd in de journalistiek sinds jaar en dag niet meer bestaat;
b) het bericht over Hotel De Einder niet alleen valt in de categorie man-bijt-hond, maar bovenal aansluit op een zeer actuele discussie over vrijwillige levensbeëindiging, met name door ouderen;
c) dat het juist door een afdeling Communicatie op prijs dient te worden gesteld dat journalisten de moeite nemen inlichtingen in te winnen en dus
d) niet met een honend tussenzinnetje moeten worden beledigd.

Joop Bartman,journalist (Breda)

Naschrift:
a. Aangezien veel journalisten ons uit eigener beweging meldden dat zij last hadden van de komkommertijd moeten we wel geloven dat het fenomeen nog steeds bestaat.
b. Het thema "hulp bij zelfdoding" is uiteraard geen komkommernieuws, maar de benadering van Hotel De Einder door sommige journalisten viel helaas wel in die orde.
c. Serieuze journalisten worden door ons serieus genomen.
d. De tussenzin was niet honend, noch geprikkeld, maar slechts constaterend.
Namens de afdeling Communicatie,
Iris Wassenaar

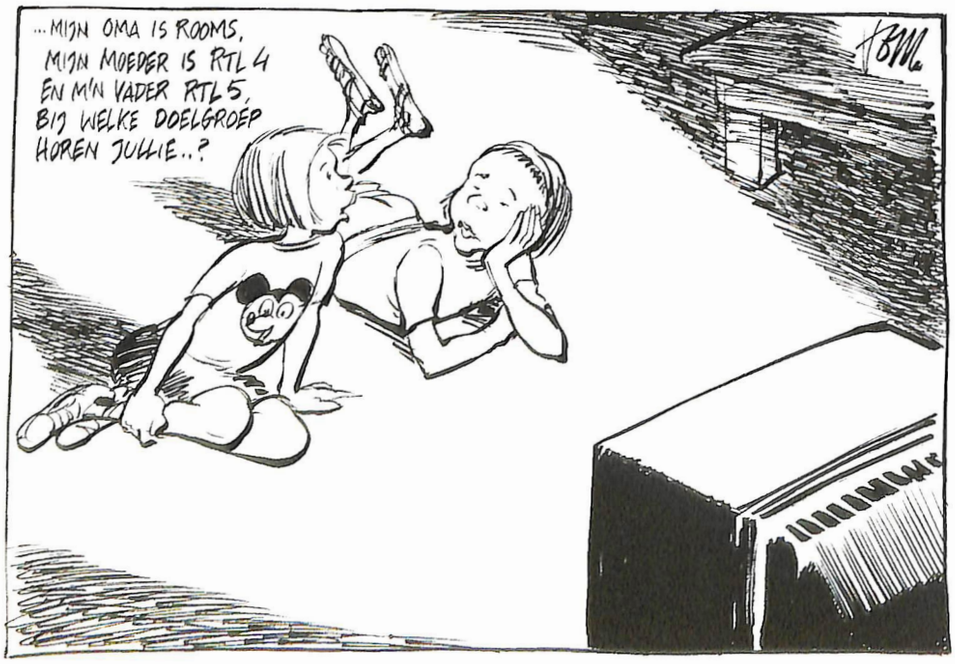

(Ingezonden mededeling)

LOS VAST

Stichting LosVast

uit zich sedert 3 Maart 1970 middels woord en geschrifte over allerlei facetten rond het fenomeen alleenzijn.
Dit onderwerp gaat iedereen aan. De helft van allen die nu samen wonen is straks alleen.
In ons land is nu 1/3 van alle huishoudens een éénpersoonshuishouden.

Het gaat over

MENTALITEIT en **PRAKTIJK** van

ALLEEN ZIJN
ALLEEN VOELEN
ALLEEN WONEN
ALLEEN REIZEN

Inl. over brochures en voordrachten:
Empelse-dijk 14
5235 AE Den Bosch
tel. 073-421323, 9-10.30 uur
fax 073-410388, dag / nacht

Rosi Braidotti houdt Socrateslezing 1993

Foto: Martine van der Meer

Op maandagavond 6 december vindt in de Utrechtse Stadsschouwburg vanaf 20.00 uur de jaarlijkse Socrateslezing plaats. Dit jaar zal Rosi Braidotti, hoogleraar vrouwenstudies aan de Universiteit van Utrecht de lezing houden. Lezers van de Humanist konden vorig jaar al kennis maken met haar ideeën en kort geleden was zij nog uitgebreid te zien op de VPRO-televisie.

Rosi Braidotti zal in haar lezing de (universele) pretenties van het humanisme bekritiseren. Volgens haar verhult het humanisme de maatschappelijke verschillen naar ras, klasse en sexe. Het 'feministisch postmodernisme' kan volgens haar echter als een belangrijk alternatief worden gezien omdat het de verschillen tussen mensen niet verhult maar ze juist benadrukt en die verschillen op een positieve manier uitlegt.

Jeannne de Bruijn, hoogleraar vrouwenstudies aan de Vrije Universiteit en Harry Kunneman, hoogleraar praktische humanistiek aan de Universiteit voor Humanistiek zullen aansluitend op de lezing commentaar geven. Greetje den Ouden, hoofdbestuurslid van het Humanistisch Verbond en voorzitter van de Emancipatieraad, zal vervolgens de discussie leiden. Rosi Braidotti zal de lezing in de engelse taal houden. (Vragen kunnen wel in het Nederlands worden gesteld).
Na afloop is een Nederlandse vertaling gratis verkrijgbaar.

U kunt voor de lezing van Rosi Braidotti plaatsen reserveren door f 10,- (niet-leden f 15,-) per toegangskaart over te maken op giro 582293 t.n.v. Stichting Socrates te Utrecht, onder vermelding van 'Lezing Braidotti' en het gewenste aantal kaarten. Het adres op de overschrijving geldt als verzendadres. Reserveer tijdig gezien de verwachte grote belangstelling!

UITNODIGING AAN DE LEZERS:

Stuur ons uw keuze van het leven!

Het speciale winternummer van de Humanist gaat dit jaar helemaal over het maken van keuzes. Centrale vraag is of de mens bij machte is om te handelen naar z'n vrije wil of toch mens vooral is overgeleverd aan het toeval, het (nood)lot. De grenzen tussen keuze, toeval, lot en overmacht worden verkend, nieuwe mogelijkheden afgetast. Gedane keuzes worden tegen het licht gehouden, en waar nodig rekenschap gevraagd.
De redactie wil voor dit speciale nummer ook de lezers aan het woord laten over hun keuze. Was er één moment in uw leven waarvan u weet dat de keus, de weg die u toen insloeg, beslissend is geweest voor de verdere loop van uw leven? Zo'n moment dat u nog heel helder voor de geest staat: doe ik dit of doe ik dat, doe ik niet of doe ik het wel? Het kan ook zijn dat u zo'n moment van beslissende keuze al heel duidelijk voor u ziet in de toekomst. Was het de liefde, het wonen, het werk, de kinderen? Is het de dood? Laat het de redactie - en alle lezers van de Humanist - weten. In het speciale winternummer zullen wij zo veel mogelijk reacties publiceren.

De spelregels. Uw bijdrage is maximaal 150 woorden (indien nodig zal de redactie inkorten) en moet uiterlijk dinsdag 16 november binnen zijn bij de redactie. Stuur het verhaal van uw keuze naar: Redactie Humanist, Postbus 114, 3500 AC Utrecht.

Onbehaaglijke twijfel

door Ron Berghmans

Kunnen we ooit iets zeker weten? Of is alleen onze sterfelijkheid boven iedere twijfel verheven? Bij hulp bij zelfdoding in de psychiatrie staat één absolute zekerheid tegenover vele onzekerheden: uit de geslaagde suïcide is geen weg terug. Anders ligt het bij de beoordeling van de situatie van degene die de hulp vraagt. Daar spelen vele vragen, die uiteindelijk nooit een definitief antwoord krijgen. Hiermee is voor mij het fundamentele uitgangspunt gegeven: 'Hulp bij zelfdoding in de psychiatrie? Nee, tenzij!'

Kunnen we bijvoorbeeld ooit zeker weten dat de situatie van degene die hulp vraagt werkelijk uitzichtloos is? De Commissie Remmelink - die overigens de mogelijkheid van hulp bij zelfdoding in de psychiatrie niet ten principale uitsluit - overwoog ten aanzien van zwaar psychisch lijdende psychiatrische patiënten: "Een belangrijk probleem daarbij is dat de prognose bij een dergelijk lijden veelal onzeker is. Er zijn voorbeelden van patiënten die na een zeer ernstig en herhaald maar geweigerd verzoek om hulp bij zelfdoding vervolgens een voor hen zelf zeer bevredigend bestaan leidden". Men kan niets uitsluiten, maar wel te veel vragen: ongeclausuleerde zekerheid. Er is natuurlijk de behandelbare depressieve patiënt die alle behandeling weigert en zijn of haar situatie werkelijk als zeer uitzichtloos ervaart. Het respecteren van een dergelijke weigering van hulp, in combinatie met het verlenen van hulp bij zelfdoding is volstrekt uit den boze. Hierin schuilt mijns inziens ook het grote gevaar van suïcide-besluiten huizen en hotels, waar zeer goed bedoelende hulpverleners vanuit een 'ja, tenzij'-visie klaar staan om de betrokkene desgewenst aan een milde dood te helpen. De patiënt die achteraf dankbaar is voor de geboden levenshulp moet ons tot grote voorzichtigheid manen, maar is in deze uiteindelijk niet maatgevend. Er zijn immers situaties waarin een perspectief voor de betrokkene werkelijk ontbreekt, ook al kunnen we dit niet met absolute zekerheid zeggen.

Degenen die hulp bij zelfdoding in de psychiatrie categorisch van de hand wijzen beroepen zich nogal eens op het ontbreken van deze en andere definitieve zekerheden. In de zaak tegen de psychiater die hulp bij zelfdoding heeft verleend aan een vrouw die ondraaglijk leed onder het verlies van haar twee zonen (Rechtbank Assen, 21 april 1993), was de Officier van Justitie van mening "dat alleen ingeval onomstotelijk vaststaat dat de dood op een afzienbare termijn zal intreden, hulp bij zelfdoding aanvaard kan worden". Nog afgezien van het feit dat de morele en juridische aanvaardbaarheid van hulp bij zelfdoding niet afhangt van het terminaal zijn van de betrokkene, is een dergelijke zekerheidseis zelfs bij ongeneeslijk zieken misplaatst.

Ons inzicht in de menselijke conditie is beperkt en onze oordelen feilbaar. Wie het absolute nee-standpunt aanhangt speelt op safe en sluit met zekerheid uit dat ooit 'ten onrechte' hulp bij suïcide wordt verleend. Daarmee wordt degene die om hulp vraagt tot slachtoffer gemaakt van een kansberekening.

In de rechtspraak worden de vele onzekerheden in deze tragische situaties weggepoetst: "De conclusie is dat *vaststaat* dat mevrouw X vrijwillig, weloverwogen, dus ook kalm, helder en met goed inzicht en begrip voor haar eigen situatie, en daarnaast ook duurzaam te kennen heeft gegeven dat zij niet langer wenste te leven" (Rechtbank Rotterdam d.d. 23 juni 1992, curs. RB). Hiermee wordt de werkelijkheid geweld aangedaan. Niets staat echt vast, morele ambivalentie heerst, twijfel en onbehagen blijven bestaan. En met de twijfel de altijd knagende vraag of het misschien anders had gekund.

Als de hulpvrager soms het voordeel van de twijfel krijgt - en mijns inziens moet krijgen - is dit niet omdat we het zo zeker weten, maar omdat we, met de rug tegen de muur staand, hem of haar niet met huid en haar willen overleveren aan onze onzekerheden. Het enige wat ons rest is de marge van twijfel zo klein mogelijk maken. En wat de moraal betreft moet ieder dogmatisme ons vreemd blijven. Steeds opnieuw is het morele gehalte van onze beslissingen in het geding en voorwerp van twijfel.

Ron Berghmans, psycholoog en gezondheidsethicus, is als wetenschappelijk medewerker werkzaam bij het Instituut voor Gezondheidsethiek te Maastricht.

Geldt bij hulp bij zelfdoding van psychiatrische patiënten een plicht tot onbarmhartigheid?

Het meest fundamentele mensenrecht is het recht op leven. Er is maar één omstandigheid waarin het niet geldt: als een mens zelf in het volle bezit van zijn geestvermogens de beslissing neemt dat hij niet verder wil, bijvoorbeeld omdat het leven voor hem alleen nog ernstig lichamelijk lijden of algehele aftakeling in petto heeft. Euthanasie en hulp bij zelfdoding zijn in dat geval te rechtvaardigen omdat zij passen bij de souvereiniteit over hun eigen leven die mondige mensen toekomt.
Dit is de heersende leer over euthanasie en hulp bij zelfdoding, zeker in humanistisch Nederland. (Zij komt pregnant tot uitdrukking in het feit dat wij, in onderscheid van de rest van de wereld, besloten hebben het begrip 'euthanasie' te reserveren voor het doden van iemand op zijn uitdrukkelijk en ernstig verzoek). Het gevolg van deze opvatting lijkt te zijn dat hulp bij zelfdoding van psychiatrische patiënten nooit gerechtvaardigd kan worden. Ook zij kunnen zich in een uitzichtloze noodsituatie bevinden -alle mogelijkheden om te helpen zijn uitgeput - en hun bewustzijn daarvan uitdrukken in een duurzaam doodsverlangen. Het leven kan ook voor hen een ondraaglijke last zijn, niet minder dan voor de patiënt die op grond van zijn lichamelijk lijden om euthanasie vraagt. Het lijkt dan ook niet minder wreed hen eindeloos tot het leven te veroordelen.

Het verschil is echter dat het leven voor hen een last is tengevolge van een innerlijke factor. En de aanwezigheid van die factor lijkt nu juist de autonomie aan te tasten die volgens de heersende leer een voorwaarde is om op hun verzoek te kunnen ingaan. Zulke mensen zijn niet in staat in volle vrijheid hun wil te bepalen. Wat is een psychische stoornis immers anders dan een innerlijke vrijheidsbeperking? Een psychiatrische patiënt heeft geen vrije wil, anders was hij geen patiënt. Zo lijkt het fundamentele mensenrecht ons in zulke gevallen een plicht tot onbarmhartigheid op te leggen.

Mensen die met psychiatrische patiënten werken, hebben met deze consequentie in toenemende mate moeilijkheden. Is het mogelijk eraan te ontsnappen? De weg die daarvoor gewoonlijk wordt gevolgd, is te ontkennen dat psychische stoornissen altijd de wilsbekwaamheid aantasten. 'Psychiatrisch patiënt' is ook maar een etiket. Praktisch iedereen is in meerdere of mindere mate neurotisch. We bevinden ons allemaal op een continuüm van psychische problematiek met een toenemende mate van ernst; waar we de grens tussen psychisch ziek en gezond leggen is willekeurig en wisselend. En 'autonomie' is al evenmin een alles-of-niets begrip: je kunt in staat zijn je wil met een voldoende mate van vrijheid te bepalen ten aanzien van sommige, maar niet ten aanzien van andere dingen. Het is dus volstrekt niet onmogelijk dat we reden hebben iemand het etiket 'psychiatrisch patiënt' op te plakken die toch nog over voldoende wilsvrijheid beschikt om allerlei beslissingen te kunnen nemen, bijvoorbeeld om al of niet in te stemmen met een behandeling.
Je zou inderdaad een vergelijking kunnen maken met een patiënt die *informed con-* ▶

sent moet geven voor een zeer ingrijpende operatie. Wil die instemming wat waard zijn, dan moet de patiënt in staat zich een goed beeld van zijn situatie te vormen; hij moet weten wat de alternatieve keuzemogelijkheden zijn, wat de waarschijnlijke uitkomsten en mogelijke risico's zijn die daaraan zijn verbonden, en vervolgens moet hij op grond van die gegevens tussen de keuzemogelijkheden een inzichtelijke afweging kunnen maken. Sommige psychiatrische patiënten zijn hiertoe wellicht in staat: allereerst patiënten met een dwangstoornis die hun rationele vermogens intact laat, vervolgens ook patiënten die tussen de psychotische of manisch-depressieve episodes door de lucide momenten hebben waarin zij met een soms verrassend objectieve blik naar hun eigen situatie kunnen kijken.

Ik vraag me af of we er zo uitkomen. Nog sterker dan bij het *informed consent* van somatische patiënten al het geval is, is het de vraag hoeveel ruimte er zit tussen het oordeel 'dit is een rationele' en 'dit is een juiste afweging'. Als de patiënt ten onrechte denkt dat zijn situatie hopeloos is, kan zijn oordeel dan nog competent zijn? We eisen nu, mijns inziens terecht, dat het oordeel ook juist moet zijn. Omdat de beslissing anders niet autonoom was? Of omdat niet de autonome beslissing, maar alleen de hopeloze situatie zelf hulp bij zelfdoding kan rechtvaardigen?
Aangenomen dat de situatie hopeloos is, hoe zit het dan precies met dat duurzame doodsverlangen? Is dat de uitkomst van het 'rationele' afwegingsproces, die telkens gelijk uitvalt, en daarom (bijna) alle twijfel over mogelijke ambivalenties weg kan nemen? Of is het (ook) een factor die de uitkomst van de afweging bepaalt, en die zelf opgevat moet worden als een uiting van die attitude tegenover het zelf en tegenover het leven die de kern van de problematiek van de betrokkene uitmaakt? Als het laatste het geval is, is het feit dat je met hem een redelijk gesprek kunt voeren niet genoeg om hem een vrije wil toe te schrijven. De beslissing zichzelf te doden kan bijvoorbeeld de uiterste consequentie zijn van een radicale agressie tegen het zelf. En bij chronisch depressieve patiënten kan het onmogelijk zijn om definitief uit te maken of het doodsverlangen al of niet zelf een directe uiting is van de depressie.

Met dat inzicht kun je twee kanten op. Je kunt vasthouden (zoals bijvoorbeeld het Centraal Medisch Tuchtcollege heeft gedaan) aan de heersende leer en concluderen dat hulp bij zelfdoding van psychiatrische patiënten nooit is toegestaan - of alleen in die uitzonderlijke gevallen dat ondubbelzinnig vaststaat dat de psychische stoornis niet direct tot een duurzame doodswens leidt, maar uitsluitend indirect, namelijk door een enigszins leefbaar leven voorgoed onmogelijk te maken. Maar je kunt je ook afvragen of dat verschil tussen een directe en een indirecte relatie tussen stoornis en doodswens werkelijk moreel zo relevant is. We hebben te maken - gelukkig alleen in uitzonderlijke gevallen - met een uitzichtloze noodsituatie en een duurzaam doodsverlangen. Is dat niet genoeg om een mens te helpen, op de enige manier waarop hij nog geholpen kan worden?
Om aan de plicht tot onbarmhartigheid te ontkomen, moeten we niet het begrip autonomie gaan oprekken, maar de heersende leer relativeren. Het recht op leven beschermt, zoals ieder fundamenteel recht, een fundamenteel belang. Voor bijna iedereen, en bijna altijd, heeft het leven waarde, omdat het een voorwaarde is voor al het andere dat het leven waarde kan geven. Maar het kan voorkomen dat, vanuit het subjectieve gezichtspunt van de betrokkene, het leven alleen nog negatieve waarde heeft. We zullen er daarbij van uit gaan dat het leven waarde heeft totdat het tegendeel ondubbelzinnig blijkt. Daarom is altijd de eerste respons op suïcidaal gedrag te proberen de betrokkene te helpen te leven in plaats van te sterven. (En is hotel De Einder dus een slecht idee.) En daarom nemen we ook aan dat iemands leven waarde heeft zolang hij zegt dat het waarde heeft, ook als we ons dat zelf nauwelijks kunnen voorstellen. Om die reden is een duurzaam doodsverlangen een absoluut vereiste voor hulp bij zelfdoding. We moeten dat dus niet opvatten als de uitoefening van een zelfbeschikkingsrecht, maar als noodzakelijke evidentie dat het leven voor de betrokkene alleen nog negatieve waarde heeft.
Dat blijkt vooral bij die patiënten die helemaal niet aan de voorwaarden voor *informed consent* voldoen, maar die alleen met dwang van zelfvernietiging zijn af te houden door hen bijvoorbeeld permanent vastgebonden op hun bed op een aparte kamer te leggen. Bij hen is het evident dat hun 'ziekte' hun wilsvrijheid heeft ondermijnd. Maar dat maakt hun lijden niet geringer, integendeel. En daarom ook hun roep om bevrijding niet minder overtuigend. Integendeel.
Die roep appelleert niet aan respect voor hun autonomie, maar aan barmhartigheid.

Govert den Hartogh

Govert den Hartogh is bijzonder hoogleraar in de medische ethiek(vanwege de Stichting Socrates) bij de Universiteit van Amsterdam.

(Ingezonden mededeling)

U kunt het niet meenemen, maar u kunt er wel veel mee doen.

"Je kunt je geld toch niet meenemen" is een gevleugeld woord. Maar waarom zou u dat ook willen, als u er tijdens uw leven nog zoveel mee kunt doen. Zodat u nog kunt zien hoe nuttig het wordt besteed.

Als u een schenking doet, betekent dat geld geven aan een doel waar u achter staat. Als u het humanisme een warm hart toe draagt, denk dan eens over een schenking aan het Steunfonds Humanisme. Vraag eens om informatie.

STEUNFONDS HUMANISME
POSTBUS 114, 3500 AC UTRECHT
TELEFOON 030 - 31 81 45
BANK C&E 69.97.13.889
GIRO 6168

Ja, ik wil meer informatie over een schenking aan het Steunfonds Humanisme.
Naam:
Telefoon:
Adres:
Postcode:
Woonplaats:
In een envelop zonder postzegel zenden naar:
Steunfonds Humanisme, Antwoordnummer 2181, 3500 AC Utrecht

Foto: HH/Roeland Fossen

Conferentie 'vechtmaatschappij'

"Waar zijn we eigenlijk mee bezig?", vroeg Trudy van Asperen zich af in een interview met de Humanist. Van Asperen, hoogleraar ethiek aan de Universiteit van Amsterdam, signaleerde: "Er zijn twee typen leraren: overwerkte en werkloze. Dat geldt voor ontzettend veel beroepsgroepen. Er is zoveel druk op mensen om te overleven onder die stress. Je creëert een nieuwe klassenmaatschappij. Mensen die de druk aankunnen en mensen die bezwijken. We moeten gewoon veel te veel. Onze eigen zingeving bedenken, onze eigen sociale omgeving maken, ons te pletter werken. Vandaar die neuroses. Vandaar die verharding, dat eigenbelang."

De conferentie over 'de vechtmaatschappij' omvat lezingen en inleidingen waarin diverse aspecten van deze problematiek belicht worden, o.a. door J. de Beus (Universiteit Twente/Universiteit Amsterdam), G. Engbersen (Universiteit van Utrecht), D. van Houten (Universiteit voor Humanistiek), P. de Lange (Erasmus Universiteit Rotterdam), R. Veenhoven (Erasmus Universiteit Rotterdam) en H. Wansink (tijdschrift Intermediair). Conferentievoorzitter is E. de Gier (Humanistisch Verbond). De conferentie vindt plaats op zaterdag 13 november in Zaal Ottone, Kromme Nieuwe Gracht 62 te Utrecht en duurt van 10.00 uur tot 17.30 uur. Opgave voor deelname kan uitsluitend door overmaking van de deelnamekosten vóór 25 oktober op postbanknummer 582293 ten name van stichting Socrates te Utrecht, o.v.v. 'conferentie 13-11-93'. De deelnamekosten bedragen f 150,-. Leden van het Humanistisch Verbond betalen echter f 125,- en studenten aan de Universiteit voor Humanistiek f 100,-. De prijs is inclusief documentatiemateriaal, lunch en receptie. Eind oktober worden de toegangskaarten, het programma en documentatiemateriaal toegezonden aan de deelnemers. Nadere inlichtingen zijn te verkrijgen bij het Humanistisch Verbond, tel. 030-318145 (A. Hielkema of G. Potman).

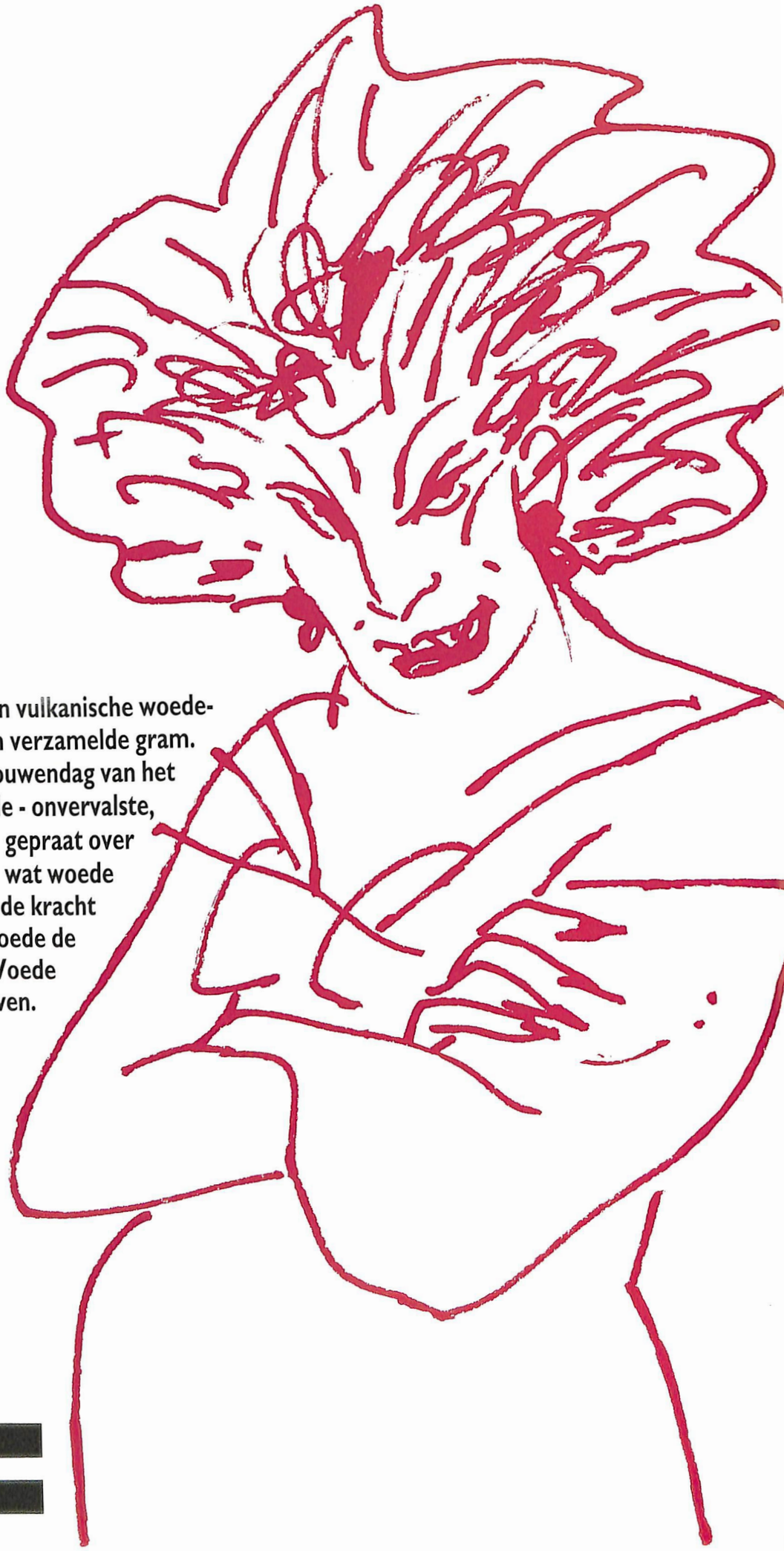

Er was geen spoor te bekennen van vulkanische woede-uitbarstingen, geen lavastroom van verzamelde gram. Toch ging het op die dertiende Vrouwendag van het Humanistisch Verbond over woede - onvervalste, vaak opgekropte woede. Er werd gepraat over wat vrouwen met woede doen en wat woede met vrouwen doet. En vooral over de kracht en creativiteit die vrijkomt als woede de motor wordt tot verandering. Woede dus als stuwende kracht in het leven.

door Els van Thiel

illustratie: Sylvia Weve

Woede als motor tot verandering

Het zou die dag in maart in vele toonaarden worden gezegd: vrouwen zijn bijzonder bedreven in verdwijntrucs, in het ontlopen van woede. Als ze laaiend kwaad zijn, gaan ze doorgaans niet schuimbekkend hun gram halen. Nee, ze doen vaak hun uiterste best de woede te verbergen. Erger nog: ze negeren wat ze voelen. Dat gebeurt niet straffeloos. "Hoe komt het toch dat vrouwen die het goed voor elkaar lijken te hebben, vaak helemaal niet gelukkig zijn, zich moe voelen en nauwelijks kunnen genieten van wat ze hebben bereikt?" vroeg Corrie Stokman, manager op Travers (voorheen De Born) zich af. "Veel vrouwen die op het eerste gezicht sterk en onafhankelijk zijn, hebben er moeite mee voor hun mening uit te komen. Ze voelen zich weinig creatief en durven geen beslissingen te nemen. Wat zou er veel energie vrijkomen als ze hun kwaadheid konden uiten!"

Wat is woede eigenlijk? Vanuit wetenschappelijk oogpunt zijn twee opvattingen te noemen over emoties die ook gelden voor woede. De eerste stelt dat woede van binnenuit komt, dat het een gemoedstoestand is die te maken heeft met een verandering in de chemische huishouding van de hersenen. Andere onderzoekers stellen dat woede niet zozeer een neuro-fysiologische kwestie is maar dat de mens heeft geléérd om bepaalde gebeurtenissen als pijnlijk en kwetsend te ervaren en dan woedend wordt. In deze visie zijn emoties niet meer of minder dan 'sociale constructies': als je niet hebt geleerd om ze te ervaren en te uiten, zijn ze er niet. Vrouwen en mannen worden niet geboren, maar 'gemaakt'. Dat wordt duidelijk als vrouwen in woede ontsteken. Ze verlaten dan het duidelijk afgebakende terrein van vrouwelijkheid en worden ineens heel negatief 'haaibaai' of 'viswijf' genoemd. De redenering is dan dat emoties in de (mannen)maatschappij meestal mooi worden gevonden zolang het maar niet om woede gaat.

Hoe komt het toch dat vrouwen die het goed voor elkaar lijken te hebben, vaak helemaal niet gelukkig zijn en nauwelijks kunnen genieten van wat ze hebben bereikt?

Greetje den Ouden, hoofdbestuurslid van het Humanistisch Verbond en voorzitter van de Emancipatieraad, liet op de Vrouwendag geen misverstand bestaan over de dingen die haar tot woede drijven. Met omfloerst venijn noemde ze enkele persoonlijke brandhaarden. "Het komt heel veel voor dat politieke discussies alleen nog maar een rituele dans zijn, want de werkelijke afspraken zijn allang elders gemaakt. Vroeger in het torentje van de premier, nu misschien bij Mac Donalds. De discussie is weliswaar sterk gedemocratiseerd, maar het democratisch gehalte van de besluiten is maar zeer betrekkelijk. Woedend word ik daarvan, want je mag niet sjoemelen met onze burgerrechten." Dat het vaak juist de politiek is die veranderingen die in het belang zijn van vrouwen tegenhoudt, is haar een doorn in het oog.

Greetje den Ouden: "Vrouwen zijn geen 'doelgroep', zoals men wel pleegt te beweren, vrouwen vormen de helft van de samenleving! De woede over deze dingen jaagt mij uit 'de herberg van de zelfgenoegzaamheid' en dwingt me op zoek te gaan naar barricaden die geslecht moeten worden. En dat zijn er nog heel veel. Zo word ik woedend als vrouwen voor de onmogelijke opgave worden gesteld om dubbele of driedubbele taken op zich te nemen: werk buitenshuis, zorg binnenshuis en het leeuwendeel van de opvoeding van de kinderen. Zelfs de heel sterken houden dat op den duur niet vol. Met als resultaat dat ze weer in hun oude rol worden teruggedrongen. Zie je wel, klinkt het dan triomfantelijk, vrouwen willen eigenlijk niet anders. Zo dreigen vrouwen weer ingelijfd te worden bij de heersende structuur - met een baantje er-

bij kan het leven ook mooi zijn... Ze komen in de berm terecht, waar de maatschappelijke wegenwacht zelden of nooit langskomt."

Veel theorieën die zich bezighouden met de vraag hoe vrouwen met woede en agressie omgaan, leggen de nadruk op het naar binnen richten, het verinnerlijken van woede. Als vrouwen onbelemmerd lucht geven aan hun woede, wordt dat immers maar zelden gewaardeerd. Op de themadag over woede was er niemand die twijfelde aan de oplossing: vrouwen moeten leren die verinnerlijkte woede te uiten, ze zouden assertiever moeten worden. Psychiater Nelleke Nicolai, die vorig jaar in haar Opzij-lezing een krachtig pleidooi hield voor goedgerichte en bevrijdende woede, plaatste toen een kritische kanttekening bij deze oplossing. "Zijn we er dan? Ik denk van niet. In mijn opvatting wordt daarmee een nieuwe valkuil geschapen. Tussen de contouren van het vertoog over woede schuilt een nieuwe norm - die van de gezonde agressie-uiting, die direct is en leidt tot volwassenheid en groei. Wat echter niet benoemd wordt, is dat dit model van agressie niet alleen gebouwd is op een mannelijk ideaal: directe agressie en gezonde rivaliteit. Beide verwijzend naar een norm waaraan vrouwen per definitie niet voldoen. Maar deze opvatting legt vooral het probleem bij vrouwen zelf en niet bij de redenen waarom zij wel of niet boos worden en dit wel of niet kunnen uiten."

Greetje den Ouden: De woede jaagt mij uit 'de herberg van de zelfgenoegzaamheid' en dwingt me op zoek te gaan naar barricaden die geslecht moeten worden.

"Toen ik jaren geleden onder ogen zag dat de wereld waarin ik leef een niet erg rechtvaardige is, laaide er in mij een woede op van enige jaren. Alles kwam in één beeld samen: het feit dat ik als vrouw twee keer zo goed moest zijn om in mijn werk serieus genomen te worden. Dat ik naast dat werk voor een kind moest zorgen, wat maar weinig mannen hoeven. Ik zag in mannen het emotionele onvermogen om mij net zo veel liefde, begrip en verzorging te bieden als ik voor hen over had. En de ervaring dat ik me als zelfstandige vrouw niet buitenshuis kon bewegen, zonder meer gevaar te lopen dan mannen - alles kwam bij elkaar. Ongelijke betaling, dubbele belasting, de voortdurende beelden van vrouwen als bezit, noem maar op... Dat gaat eruit zien als een complot. En de reactie daarop was: woede."

Anja Meulenbelt in 'De schillen van de ui'

"'Weet je zeker dat je niet wat toast zou willen, Phyllis? Toast is een van de triomfen van onze civilisatie. Het moet gemaakt worden van heel vers brood, dikgesneden; dan heel vlug toasten en meteen boter opsmeren, zodat de boter halfgesmolten is. Ongezouten boter natuurlijk; naderhand besprenkel je het met zout. Zeezout, bij voorkeur.' Esther merkte tot haar verbazing dat ze aan het huilen was."

Esther uit 'En mevrouw ging er vandoor' van Fay Weldon slikt haar woede en verdriet over het mislopen van haar huwelijk letterlijk in, samen met grote hoeveelheden vers geroosterd brood en chocoladecake met zoete glazuur. Een dikmakende en niet erg adequate manier om met woede om te gaan.

"Het onderdrukken van woede uit zich vaak in inconsequent gedrag", stelt Corrie Stokman. Meelachen als je eigenlijk gekwetst bent, een zelfverzekerde toon aanslaan als je diep in je hart bang bent, onverschillig doen als je teleurgesteld bent en aardig en begrijpend blijven als de situatie om een heel andere houding vraagt."

Is woede te vergelijken met het water dat zich in een stuwmeer achter een dam verzamelt? Is bij een dambreuk niets of niemand meer veilig voor de kolkende stroom? Corrie Stokman: "Hoe tegenstrijdig het ook klinkt: zelfs bij onbeheerste uitbarstingen van woede kan er sprake zijn van onderdrukking van woede. Vaak komt juist het meest essentiële niet naar buiten." En Nelleke Nicolai in de Opzij-lezing: "Ongecontroleerde woede, woede waarbij je 'over de rooie' gaat, is woede waarbij de machteloosheid voorop staat. Naderhand is er geen opluchting, maar angst en schaamte. Machteloze woede wordt opgeroepen door het gevoel niet serieus, niet gezien, niet-erkend te worden of door het besef dat anderen dingen met je deden die je absoluut niet wilde."

Er zijn meer 'verborgen' manieren om woede te onderdrukken. Zoals je in conflict- of onderhandelingssituaties zogenaamd 'keihard' opstellen en dan ...toegeven. "Vrouwen spreken niet over het aangaan, maar over het aankáárten van

Foto: HH/Bob Bronshof

Gezonde woede

U schreef: de mens is een natuurlijke rebel en woede is een gemoedstoestand die past bij deze tijd. Is het niet erg vermoeiend om aldoor woedend te zijn?
"Mensen horen woedend te zijn, al was het maar om gezond te blijven. Als ze ons leren dat we gelukkig en tevreden moeten zijn,raken we in een ongezonde toestand. Als je ziet wat er in de wereld gebeurt - moorden, verkrachtingen, onderdrukking, uitbuiting, honger - ik zou niet weten hoe je niet woedend zou kunnen zijn."
Toch zijn velen blijkbaar niet woedend.
"Omdat ze bang zijn."
Is vrees niet een even natuurlijke toestand als woede?
"Niet als het in feite om lafheid gaat, of om aangeleerde vrees, wat meestal het geval is. Je moet niet vergeten dat wij leren om niet woedend te zijn, opdat we niet in opstand komen."

Uit een interview van Anil Ramdas met de Egyptische schrijfster Nawal El Saadawi
(De Groene, 28/4/93)

conflicten. Ze zorgen ervoor dat de kwestie op tafel komt en dat wederzijdse irritaties worden uitgesproken. Als de lucht is opgeklaard en de relaties hersteld, is voor hen het conflict opgelost. Ik zie het bij vrouwen nog wel eens ontbreken aan uithoudingsvermogen om ècht te bereiken wat ze willen. En om veranderingen door te voeren die voorkomen dat het probleem zich opnieuw voordoet."

'Ik heb eens een IBM van de trap gesodemieterd - terwijl dat toch een mooie machine is,' vertelt ze niet zonder satisfactie en met een air van: als-je-het-doet-moet-je-het-goed-doen.
'Het gekke was dat mijn woede zich niet richtte op het meisje in kwestie, maar op het feit dat hij het niet wilde toegeven. Hij zag dat niet zo. Nou, ik wel. Ik zag het aan duizend dingen. En achteraf, toen ik weer bij zinnen was, dacht ik: wat zág ik nou toch in godsnaam?'
Een citaat uit 'Jaloers' van Emma Brunt. Ook in de workshops op de Vrouwendag zochten de meeste deelneemsters de bronnen van hun woede dicht bij huis. Eén van de deelnemers: "Hij zegt altijd: ik begrijp het wel, maar ik heb er geen begrip voor". En aan haar lichaamstaal was te zien dat het bepaald geen waakvlammetje was dat in haar brandde.
Greetje den Ouden maakte zich in het bijzonder kwaad over de hardnekkige beeldvorming over wat vrouwen zijn en wat wel of niet vrouwelijk is. Ze wees beschuldigend naar de verborgen boodschappen die de reclame elke dag over ons uitstort. "Wie naar de televisiespots kijkt, krijgt de indruk dat ons land geteisterd wordt door een vreemd soort vlektyfus die alleen door vrouwen kan worden bestreden. Een treurig hoogtepunt is de reclamespot waarin een vader - natuurlijk een vader - terugkeert van een verre zakenreis. Voor zijn zoontje, een irritant baasje, brengt hij een kleurig T-shirt mee. Vervolgens zijn we er deelgenoot van hoe het lieve kind ongegeneerd en ongeremd zijn kleren bevuilt. Verantwoordelijkheid en netheid? Nooit van gehoord. Met een verbijsterende blijheid wast de moeder het T-shirt keer op keer, natuurlijk met het desbetreffende waspoeder. Met zichtbaar genoegen hangt ze het aan de waslijn. De zon schijnt en het waait lekker. De boodschap is duidelijk: koop dit voortreffelijke wasmiddel. De slinks verborgen strekking luidt: kijk eens hoe blij en tevreden deze vrouw is in haar rol van moeder en huisvrouw. Maar het mooiste moet nog komen! Het moment suprême wordt bereikt als de vrouw het nog steeds kleurige, maar intussen afgedragen T-shirt met een gelukzalige blik zelf aantrekt. Nu heeft moeder ook nog eens iets leuks! Er wordt ons nog een boodschap ingepeperd: het afgedragen shirt van een opgroeiende zoon is goed genoeg voor de sluitpost van de huiselijke begroting, voor moeder.
Wat zeg je? Moet ik er de humor van inzien? Een beetje relativeren? Niet zo serieus nemen, die reclame? Laatst nog die reclamespot gezien waarin een vrouw een directievergadering leidde? Ja, omdat ze haar haar zo mooi gewassen had met een bepaalde shampoo! Waarom moeten vrouwen toch altijd zo worden beledigd?"

Het onderdrukken van woede uit zich vaak in inconsequent gedrag. Zoals meelachen als je eigenlijk gekwetst bent en onverschillig doen als je teleurgesteld bent.

De conclusie van deze woededag luidde: laat je niet langer verlammen door smeulende woede. Zoek het niet te ver, pak het rustig aan, zoek er eventueel bondgenoten bij, maar góói het eruit! Greetje den Ouden zag ook nog de relatie met de levensbeschouwing: "Het humanisme erkent de mens als autonoom wezen; het feminisme benadrukt de autonomie van de vrouw. Samen kunnen zij sterk zijn en veranderingsprocessen in gang zetten. Daar is bezinning voor nodig, maar ook heel veel woede. En welke weg men in die woede ook zoekt, één ding is voor mij zeker: het is nog een lange weg. Want het is nog steeds de woede van vrouwen en niet de woede van de hele samenleving."

'Ideeën en the

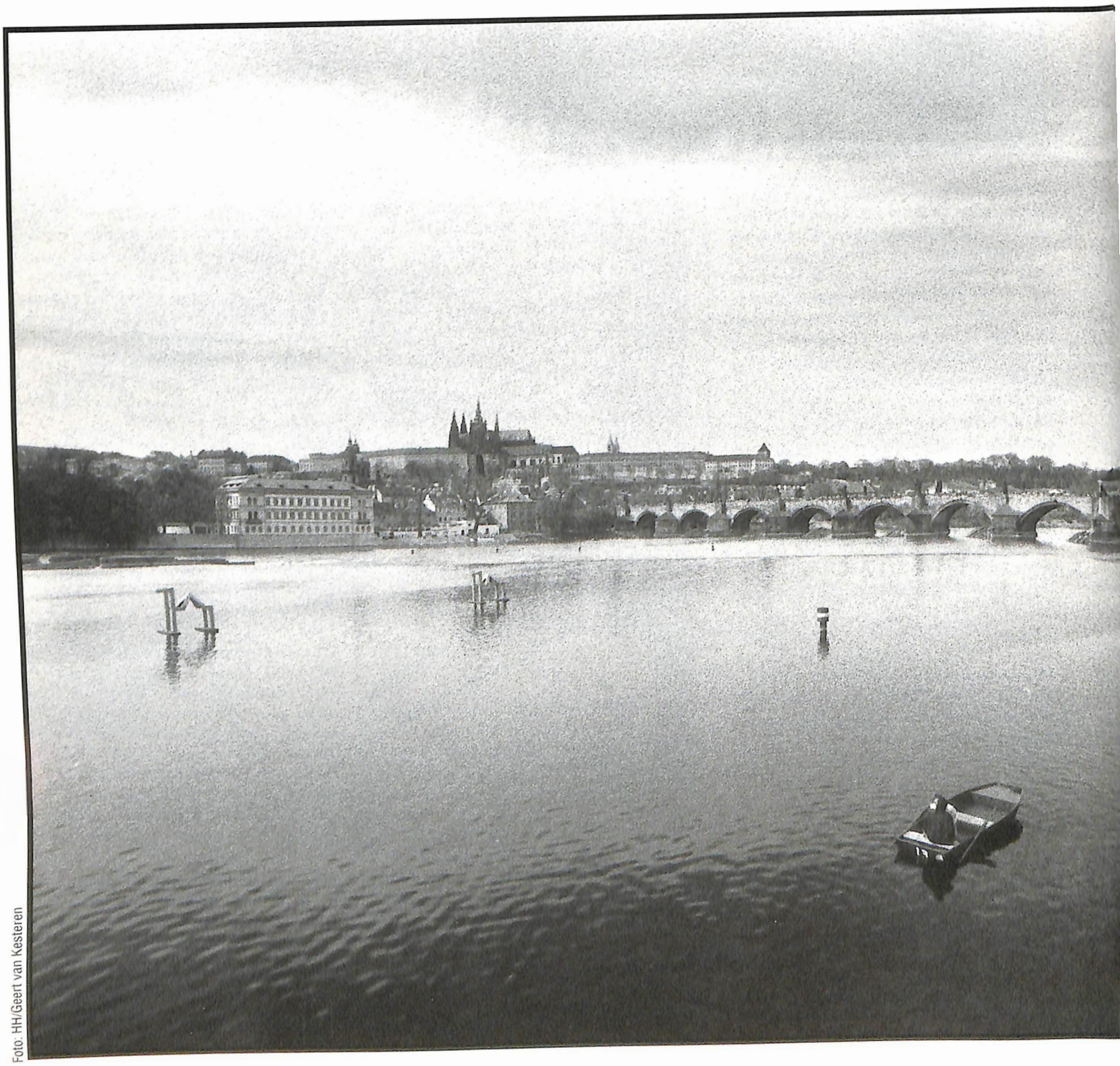

Foto: HH/Geert van Kesteren

Praag 1993:

oriën zijn prachtig, maar van woorden kun je niet eten.'

Ter bescherming van de mensenrechten in Tsjechoslowakije werd in 1977 de beweging Charta 77 opgericht. Veel ondertekenaars werden geïntimideerd door de geheime politie, verloren hun baan en kwamen vaak in de gevangenis terecht. Zoals de bekendste onder hen: de schrijver Vaclav Havel, nu president van Tsjechië. Simone Jacobus ging in Praag kijken hoe het nu is gesteld met de beweging.

door Simone Jacobus

Het Wenceslausplein in Praag. Eens een sobere plek waar slechts de grootsheid van de Praagse geschiedenis in de architectuur tot uiting kwam, tegenwoordig het toonbeeld van kapitalistische activiteit. Er hangt nu neonverlichting aan de gevels van de in Jugendstil opgetrokken gebouwen. Er zijn boekhandels met titels in verschillende talen, uitpuilende warenhuizen, croissanterieën en disco's waar tot in de late avonduren de house-muziek dreunt. Op het plein staan straatverkopers die sieraden of ander met de hand gemaakte waar aan de toeristen verkopen. Zeer in zwang zijn de beschilderde houten poppetjes die de schurken uit het verleden (Breznjev, Stalin) en de helden uit het heden (Gorbatsjov, Jeltsin) uitbeelden. Eén van de weinige tastbare herinneringen aan het communisme.

Op dit plein werd in 1989 het succes van de fluwelen revolutie gevierd. Een revolutie zonder bloedvergieten. Alexander Dubček, motor achter de Praagse lente in 1968 en schrijver Vaclav Havel, leider van Charta 77 en de huidige Tsjechische president, verschenen op 26 november 1989 zij aan zij op het balkon van uitgeverij Melantrich om de op het plein verzamelde massa de overwinning mede te delen. Nu zou het alleen nog maar beter worden, dacht men. Een betere samenleving, zoals Dubček twintig jaar eerder al beoogde met zijn socialisme-met-een-menselijk-gezicht. En een democratie met gelijke rechten, van meet af aan het streven van de dissidentenbeweging Charta 77. De ideeën van de Praagse Lente wer-

den in de kiem gesmoord door de invasie van de Sowjets maar het gedachtengoed van Charta 77 was tijdens de omwentelingen van 1989 springlevend. Maar drie jaar later werd de politieke arm van Charta 77 ontmanteld. In hoeverre heeft Charta 77 z'n sporen nagelaten in de Tsjechische samenleving?

Om de hoek van het Wenceslausplein, in een statig gebouw aan de Washingtonova, zetelt de Stichting Charta 77, geleid door Tatjana Hlavata (41). De stichting werd in 1978 in Stockholm opgericht door de Tsjechische zakenman en emigrant Frantisek Janouch. Doel was geld in te zamelen voor de politieke beweging van Havel, ook hoopte men via publikaties meer bekendheid te geven aan Charta 77.
In 1991 opende voorzitter Janouch een kantoor in Praag. Tatjana Hlavata: "De opzet van de stichting is veranderd. Na de revolutie zamelde de stichting geld in voor het aankopen van computers, kopieerapparaten en stencilmachines om de beweging technisch te ondersteunen. Maar sinds de politieke vleugel van Charta 77 is opgeheven, zijn we een liefdadigheidsinstelling geworden. We hebben verschillende projecten die ten goede komen aan gehandicapten, aan de minder bedeelden in de samenleving. In de verte is er nog wel een band met de dissidentenbeweging. Onze voorzitter heeft geregeld contact met president Havel, die donateur is."

De teloorgang van de politieke arm van de beweging is toe te schrijven aan de verwezenlijking van het grote doel: Democratie. De kern van Charta 77 besloot tijdens een vergadering dat de Chartisten als buitenparlementaire beweging niets meer konden doen, dat hun werk was voltooid. Toch waren er enkelen die het er niet mee eens waren. Directrice Hlavata: "Een groepje radicalen, gebundeld in de Brno-fractie onder leiding van de politicus Cibulka, zijn geobsedeerd door het idee dat Charta 77 moet voortbestaan als een front tegen de voormalige communisten. Het zijn eigenlijk rechts-radicalen. Heel erg anticommunistisch, nationalistisch en intolerant."
De intolerantie, in tegenspraak met de grondbeginselen van Charta 77, is gericht tegen elke burger met een communistische achtergrond of met (in)directe banden met het vroegere regime. Geregeld proberen leden van de Brno-fractie mensen aan de schandpaal te nagelen. Zo heeft deze club in samenwerking met de krant Necensurovane Noviny lijsten gepubliceerd waarop de namen van oudcommunisten staan. Vaak klopt de verstrekte informatie niet. Een heksenjacht dus.
Tatjana Hlavata: "Het is waanzin. Bijna iedereen heeft wel iets met het communisme te maken gehad. Als een persoon zelf geen communist was, dan waren zijn

Charta 77 fungeerde in de ergste tijd van het communisme voor de bevolking als een soort brug naar cultuur, naar gevoelens van ongenoegen en menselijke waarden.

ouders dat wel. Als de ouders communist waren, genoten de kinderen privileges. Dan konden ze studeren of kregen ze een baan. De Brno-fractie maakt ook geen onderscheid tussen communisten van 1948 - kort na de oorlog toen men echt geloofde dat het communisme vooruitgang betekende - en de communisten van de jaren '70. De harde communisten van de jaren '70 en '80 zijn niet te vergelijken met de aanhangers van Dubček in 1968. Weinig mensen zijn puur en onbesmet."

Het beste voorbeeld daarvan is misschien wel het kleine aantal ondertekenaars - bij aanvang 1200 - van het beroemde manifest dat ondermeer pleitte voor de inachtneming van mensenrechten. Door de jaren heen sloten meer mensen zich bij de dissidentenbeweging aan, hoewel Charta 77 een marginaal verschijnsel bleef - Tsjechoslowakije telde toen ruim 15 miljoen inwoners. De meeste activisten kwamen uit de Tsjechische provincies. Slechts enkele Slowaken ondertekenden Charta 77. Zo heeft de (vorig jaar overleden) Slowaak Alexander Dubček altijd geweigerd zich actief in te zetten voor Charta 77. Naderhand is de man van de Praagse Lente gekritiseerd vanwege zijn laksheid, zijn gebrek aan moed - want ook in de jaren '80 had hij zich al gedistantieerd van Charta 77.
Tatjana Hlavata: "Het is zo moeilijk. Veel mensen tekenden niet uit angst. Bang voor de gevolgen. Bang om hun baan te verliezen, bang om in de gevangenis te komen. Angst is iets irrationeel. Het beheerste ons leven. Ik weet niet of je het mensen kwalijk kunt nemen. Ik was ook laf in 1977. Heimelijk ondersteunde ik de ideeën van Charta 77, maar durfde er niet voor uit te komen. Pas in 1988, toen een onafhankelijke kring van intellectuelen het opnam voor Havel, heb ik me erbij aangesloten."
Kort na de revolutie in november 1989 had de dissidentenbeweging even een grote invloed. Plotseling omhelsden de Tsjechen collectief het streven van Charta 77. Veel van de bekende Chartisten, jarenlang vervolgd, waren betrokken bij de opbouw van het land. Na de verkiezingen van 1992 en de deling van Tsjechoslowakije in twee onafhankelijke republieken, verloor deze groep echter haar greep op de samenleving.
Sommigen menen zelfs dat Charta 77 altijd ondergronds is blijven opereren. Zoals Karol Sidon, activist van het eerste uur, politiek verschoppeling tijdens het communistisch regime, vroeger schrijver en nu rabbijn van de Joodse Gemeente Praag.
"Men praat altijd wel over Charta 77 maar de mensen hebben de taak van Charta 77 nooit serieus genomen. Charta 77 fungeerde in de ergste tijd van het communisme als een soort brug, een brug naar cultuur, naar gevoelens van ongenoegen en menselijke waarden. Maar de mensen van Charta 77 werden gedwarsboomd in hun maatschappelijke carrière, konden niet of moeilijk studeren. Na de revolutie belandden ze in de politiek maar de meesten hadden daar geen succes. Hun ideeën sloegen niet aan en het gebrek aan ervaring brak hen op. Hun plaatsen zijn weer ingeno-

Foto: Chris van Houts

Tatjana Hlavata

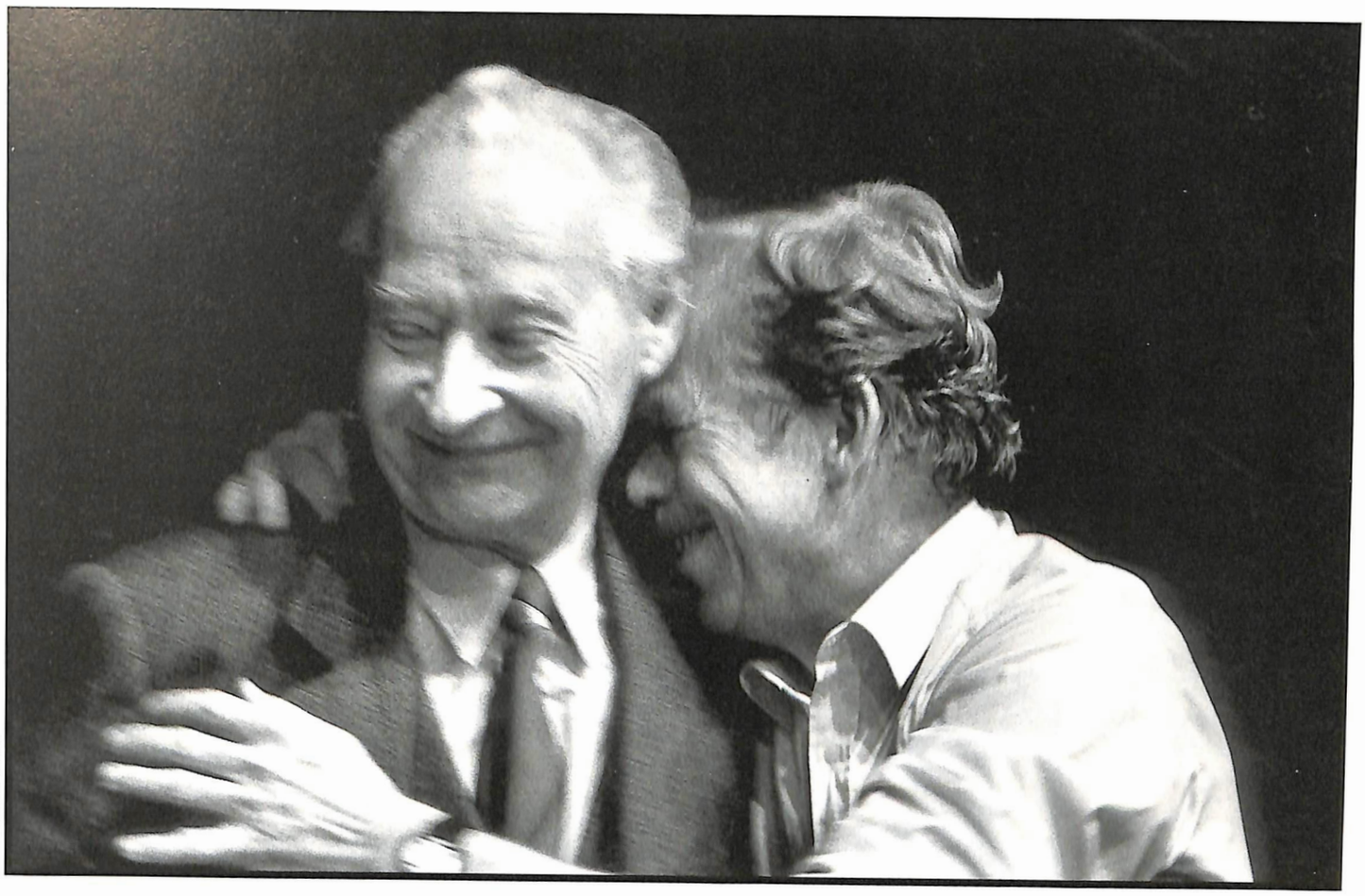

Foto: HH/Leo Erken

men door de mensen die het ook in de communistische structuur al voor het zeggen hadden. Zij hebben de ervaring, zij weten hoe ze aan geld moeten komen. Zij hebben nu weer de macht." Gelaten voegt de rabbijn eraan toe: "Ach, misschien ligt het wel aan de aard van de mens."

Tatjana Hlavata concludeert eveneens dat de technocraten opnieuw de dienst uitmaken. "Ik denk dat Havel en Charta 77 in het buitenland populairder zijn dan in Tsjechië." Volgens haar was het beter geweest als in Tsjechië een zuivering had plaatsgevonden - zoals in Duitsland na de Tweede Wereldoorlog. Wie duidelijk aantoonbaar een belangrijke functie vervulde ten tijde van de communisten, zou van het openbare ambt uitgesloten moeten worden. "Het is treurig om te constateren dat de bevolking nu weer net zo egoïstisch is als in de communistische tijd. Er is weinig moraal. Er wordt onderling gekonkeld, alleen om het behoud van persoonlijke macht. Als je kijkt naar de economische schandalen die we hebben gehad, zie je dat er tegenstrijdige belangen in het geding zijn. Mensen op hoge posities die geheime informatie misbruiken voor particuliere ondernemingen."

Misschien waren de verwachtingen te hoog gespannen. President Havel stelde onlangs in een in de New York Review of Books afgedrukte toespraak dat het communisme een totalitair systeem was dat alle segmenten van de samenleving beheerste. Vaclav Havel: "De verandering is pijnlijk en zal een lange tijd vergen. Om

Dubček en Havel (zie foto) verschenen zij aan zij op het balkon. De juichende menigte dacht dat het nu alleen maar beter zou worden.

een nieuwe wereld op de ruïnes van het communisme te bouwen, kan net zo'n langdurig en complex proces worden als de creatie van een christelijke Europa - na de grote migraties - eens was."

Sommigen menen dat Havels grootste makke zijn onvoorwaardelijke tolerantie is. Ook Tatjana Hlavata vindt dat:"Charta 77 is te tolerant geweest, net als Havel. Hij is een intellectueel die probeert om alle kanten van een kwestie te belichten. Erg onpraktisch. Hij is niet in staat te zeggen 'dit is slecht, en dit is goed of dit is zwart en dit is wit'. Te aarzelend, vooral te genuanceerd."

Dankzij Charta 77 kon na de revolutie de politieke lacune meteen worden opgevuld. De ommekeer in Tsjechoslowakije kon zich daarom zonder grote problemen voltrekken, er brak geen verbeten burgeroorlog uit zoals in voormalige Joegoslavië. Toen het communisme viel, ontstond er chaos. Toch is er in Tsjechoslowakije een grote kloof tussen theorie en praktijk. Tatjana Hlavata: " Charta 77 was voor veel mensen alleen maar een theorie. Mensen wisten wat ze niét wilden. Wat ze wél wilden was iets waar ze maar een vage voorstelling van hadden omdat ze niet aan de lijve hadden ondervonden wat democratie is, wat een vrije marktekonomie betekent. Charta 77 was een beweging van intellectuelen met morele waarden. Steeds meer mensen denken dat het in de politiek om iets anders gaat, niet om de ideologie maar om geld."

De passiviteit waaraan de Tsjechische burgers lijden, komt niet als een verrassing. Tatjana Hlavata: "Mensen zijn moe na drie jaar van alleen maar gepraat en veel zorgen. Ze hadden zoveel hoop maar na hun eerste enthousiasme werden ze met de neus op de feiten geduwd. Er werden maatregelen genomen die ze in hun portemonnee voelden. Een belastingwet, een eigen bijdrage voor medische verzorging. Alles is duurder geworden. 'Al die ideeën en theorieën zijn prachtig maar van woorden kun je niet eten,' redeneert men."

Neen, pessimistisch is Tatjana Hlavata niet. Evenals president Havel beseft ze dat het proces van verandering niet in enkele jaren beklonken zal zijn, dat men geduld moet hebben en dat er pas een mentaliteitsverandering kan plaatsvinden wanneer de economische situatie stabiel is. Steun van het Westen is daarvoor onontbeerlijk. "Maar we hebben de vrijheid. En dat is zo belangrijk!"

VPRO gaat *40 Minutes* van BBC weer uitzenden

De VPRO begint weer met een serie uitzendingen van de veel geroemde BBC-documentaireserie *'40 Minutes'*.
Op 11 oktober wordt in *'Away the Lads'* een portret geschetst van de gemiddelde, zeker niet graag gezien Engelse toerist in Benidorm. Hij is dik, onbeschoft en altijd dronken. Maar hij zegt: "Mógen we misschien, één keer per jaar?"
Een week later zendt de VPRO het portret uit van *'The Lady Killers'*, drie vrouwen die de kern vormen van Manchesters Pest Control. Kruipend door riolen en glibberige rivieren in de vervallen delen van de stad strijden zij tegen ratten, muizen en ander ongedierte.
Op 25 oktober volgt *'Sur le File'*. Een reconstructie van een gijzeling van de vrouw en twee kinderen van een Belgische bankdirecteur via op de band opgenomen, onthullende telefoongesprekken tussen de gijzelnemers en politie-inspecteur Jacques Leonard.
Op 1 november staat 40 Minutes in het teken van *The Agony of the Ecstasy*: een overzicht van honderd jaar seksuele etiquette in Engeland - van de negentiende eeuwse moralistische seks-handboeken tot de huidige nietsverhullende seks-lessen op video.

Vanaf 11 oktober elke maandagavond, 21.12 uur, Nederland 3

IKON toont openhartig Staphorst

Staphorst, voor vele toeristen een gratis openlucht-museum, houdt de pers graag op afstand. Toch slaagde programmamaker Jaap Vermeer erin het vertrouwen te winnen dat nodig was om deze unieke documentaire te maken over de gemeente die bekend staat om zijn geloof, traditie en boerenleven. Veel Staphorsters blijken opmerkelijk openhartig. Want Staphorst verandert. De goud- en zilversmid vertelt dat hij een paar jaar geleden nog zestig nieuwe oorijzers (een belangrijk onderdeel van de klederdracht voor vrouwen) maakte, en vorig jaar nog maar drie. Ook in Staphorst zijn nu T-shirts met de beeltenis van Michael Jackson of de tekst 'Hallo Boppers' te koop.
De documentaire ontkracht overbekende vooroordelen, maar brengt ook in beeld wat een orthodox geloof, soberheid en bescheidenheid voor de Staphorster betekent.

Donderdag 14 oktober, 21.00 uur, Nederland 1

Advertentie

Stichting Bejaardenzorg Humanitas Hengelo

zoekt

Een Humanistisch raadsman / -vrouw (0.3)

De Stichting Humanitas is een algemene instelling voor ouderenzorg in Hengelo. Het verzorgingshuis met 149 bewoners vormt het centrale punt van een netwerk van woon-zorgvoorzieningen (400 zelfstandige woningen in verschillende delen van de stad). Humanitas functioneert geïntegreerd met de andere locale verzorgingshuizen onder de vlag van de Stichting Zorgcentra Hengelo (SZH). Deze voert - in overeenstemming met de locaties - de strategie, coördineert vernieuwingen (zoals zorginnovatie en nieuwbouw) en levert beheers- en ondersteunende diensten (bijvoorbeeld personeelszaken, managementinformatie, gebouwenbeheer en catering).
De vacature betreft een nieuw op te zetten functie

Functie-omschrijving

- Zorgdragen voor een geïntegreerd aanbod van geestelijke verzorging t.b.v. bewoners, bij behoefte.
- Bijdragen aan een goed leefklimaat op basis van humanistische principes
- Desgewenst ondersteuning geven aan medewerkers, in het omgaan met beroeps- cq levensvragen
- Geven van adviezen als staffunctionaris aan de locatiedirecteur
- Participeren in samenwerking met collega's, werkzaam in de geestelijke verzorging in verzorgingshuizen met een andere identiteit binnen de SZH

Functie-eisen

- Een voltooide opleiding aan de universiteit voor Humanistiek of aan het Humanistisch Opleidings Instituut
- Inhoudelijk benoemd door het Humanistisch Verbond
- Affiniteit met ouderen en het werken in de ouderenzorg
- Talent van goede sfeer, teamwork, continuiteit en kwaliteit
- Besef van continue dienstverlening

Arbeidsvoorwaarden

- Salariëring CAO-bejaardentehuizen, afhankelijk van ervaring.

Informatie

De heer HJ van Essen
locatiedirecteur
tel: 074 - 91 55 09
tussen 8.15 en 9.15 uur

Reactie

Uw schriftelijke reactie kunt u voor 18 - 10 -'93 a.s. richten aan:
Stichting Bejaardenzorg Humanitas Hengelo
t.a.v. de locatiedirecteur
Hennepstraat 4
7552 DN Hengelo
Onder vermelding van vacature raadsman /-vrouw

wonen met zorg HUMANITAS

HET ONDOGMATISCHE VAN HET HUMANISME PAST WEL BIJ ME

Christi Oortgijsen is een nieuw leven begonnen. Onlangs kwam de 37-jarige tandarts, na een verblijf van tien jaar in Kenia en Indonesië, met man en twee dochters terug naar Nederland. Hoog op het lijstje van wat er allemaal geregeld moest worden, stond: lid worden van het Humanistisch Verbond. Het moest er maar eens van komen, vond ze. Hoewel ze zich meer een aarts-twijfelaar dan een vastberaden humanist voelt.

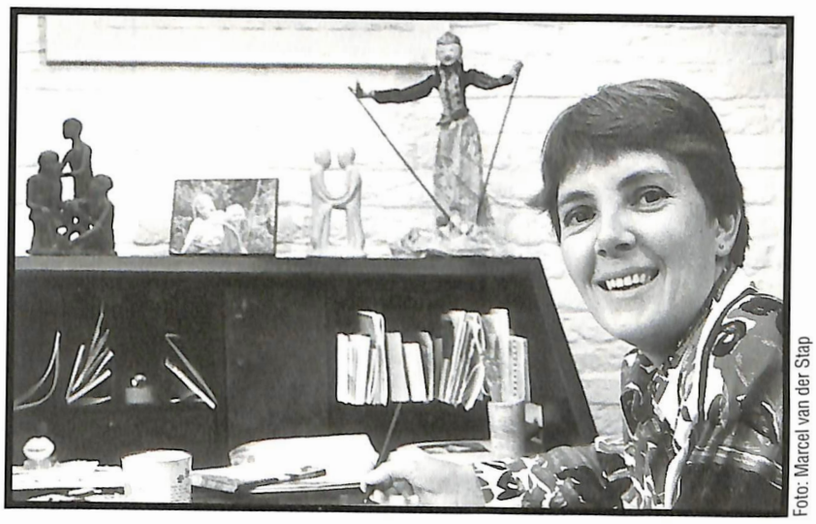

Foto: Marcel van der Stap

Christi Oortgijsen

"In Kenia woonden we op het terrein van een school van het bisdom. Mijn man werkte via het ontwikkelingsbureau van dat bisdom aan watervoorzieningen. Ik heb veel goeds gezien dat daar door de kerk tot stand werd gebracht. Jazeker, ook praktische zaken. Toch is de vonk nooit overgesprongen. Ik ben niet-kerkelijk opgevoed. Mijn vader stond erop dat we naar een openbare school gingen. Pas een paar jaar geleden ben ik begonnen met lezen en nadenken over levensbeschouwelijke zaken. Dat heeft me niet bij God of bij een kerk gebracht. Uit de bijbel kon ik geen inspiratie halen, dus ben ik op zoek gegaan naar iets anders dat mij houvast bood. Het heeft ook te maken met de verantwoordelijkheid die ik voel tegenover mijn dochters. Ik wil die twee, ze zijn bijna vijf en bijna acht, laten opgroeien tot goede mensen. Ik wil ze waarden en normen bijbrengen.

Toen ik mijn echtgenoot Albert leerde kennen, studeerden we nog allebei. Hij droomde ervan om naar het buitenland te gaan en ik werd geleidelijk ook enthousiast. Als erkend gewetensbezwaarde kon hij zijn vervangende dienstplicht vervullen via de Stichting Nederlandse Vrijwilligers. Twee vliegen in één klap! Hij ging werken als civiel ingenieur en ik kreeg de status van 'dependent'. Al had ik bewust gekozen voor Kenia, toch heb ik er moeilijke momenten gehad. Heimwee, nou en of: vaak was ik alleen in het afgelegen huis. Ik moest er zelf wat van zien te maken. Overigens heb ik het mijn hele leven voornamelijk zelf moeten doen. Mijn ouders zijn gestorven toen ik nog jong was. Misschien is het daarom dat de eigen verantwoordelijkheid, het zèlf kiezen en het zèlf verantwoordelijk zijn, mij zo aanspreken in het humanisme. Misschien had ik ook de onbewuste wens toch ergens bij te horen of om te kunnen zeggen: dáár sta ik voor.

Gelukkig vond ik werk als vrijwilligster in het districtsziekenhuis. Vooral op marktdagen was het er ontzettend druk, de mensen kwamen en passant even hun kwalen en ziekten laten behandelen. Ook in Indonesië heb ik allerlei soorten vrijwilligerswerk gedaan. Zoals het helpen opzetten van een stichting die kinderen en volwassenen met een hazelip behandelt. Maar ook in Indonesië, waar ons tweede kind geboren werd, moest ik helemaal opnieuw beginnen: de taal leren, contacten opbouwen, het gezin draaiende houden en werk zoeken. Toch zijn er nog steeds mensen die denken dat mijn leven in die tijd een eeuwigdurende vakantie was.

Het was een bewuste keuze om terug naar Nederland te komen. Als we langer wegbleven, zouden we te veel vervreemden van de familie en van het leven in Nederland. Na al dat gezwerf over de wereld, toch tien onrustige jaren, wil ik eindelijk ergens bij horen, en niet alleen fysiek. Ik ben een zoeker en een aarts-twijfelaar. Er zijn een heleboel dingen die ik nog niet weet. Het vrije en ondogmatische van het humanisme past daarom wel bij me. Door veel te lezen wil ik meer zekerheid krijgen. Ik wil me vormen, niet meer aan de zijlijn staan, maar midden in de samenleving. Misschien ben ik bezig met een inhaalmanoeuvre. Door al die jaren in het buitenland heb ik twee belangrijke zaken verwaarloosd: innerlijke reflectie en geestelijke groei.

Ik ben wel van plan om de bijeenkomsten van de plaatselijke afdeling te bezoeken, kijken of ik me er thuisvoel. Ik heb een grote behoefte om te praten en te lezen over andere dan materiële zaken. Dat zoek ik. Er is meer dan het gezin, de was en de patiënten.

We hebben het nog dagelijks over Indonesië. Ons jongste kind is er geboren, de oudste is er opgegroeid. Ze hadden er een fijn leventje, lekker altijd buiten. We hebben hier gelukkig een Indonesische oppas gevonden. Zo kunnen we dat wezenlijke stuk van ons leven nog een beetje vasthouden. Ze verwent ons met 'heimweevoedsel'.

Je verandert door het verblijf in andere culturen. Alles wordt relatief, bijvoorbeeld dat gekrakeel over een half procentje meer. Als ik dan bedenk waarmee mensen in Kenia en Indonesië het moeten doen... Ik kijk anders tegen de overdaad aan. Mijn dochters houd ik voor: het is helemaal niet gewoon dat alles er altijd maar is. Ik probeer in het huishouden een beetje matig te zijn en bijvoorbeeld niet elke dag vlees op tafel te brengen. Kortom: ik doe mijn best een goed en bewust levend mens te zijn. En ik wil per se kunnen blijven twijfelen en vooral niet steeds een kant-en-klare mening hebben. Ik denk dat ik humanist ben, maar of dat ècht zo is, dat ga ik de komende jaren eens rustig uitvissen."

door Els van Thiel

HUMANIST 7

door Mirre Bots

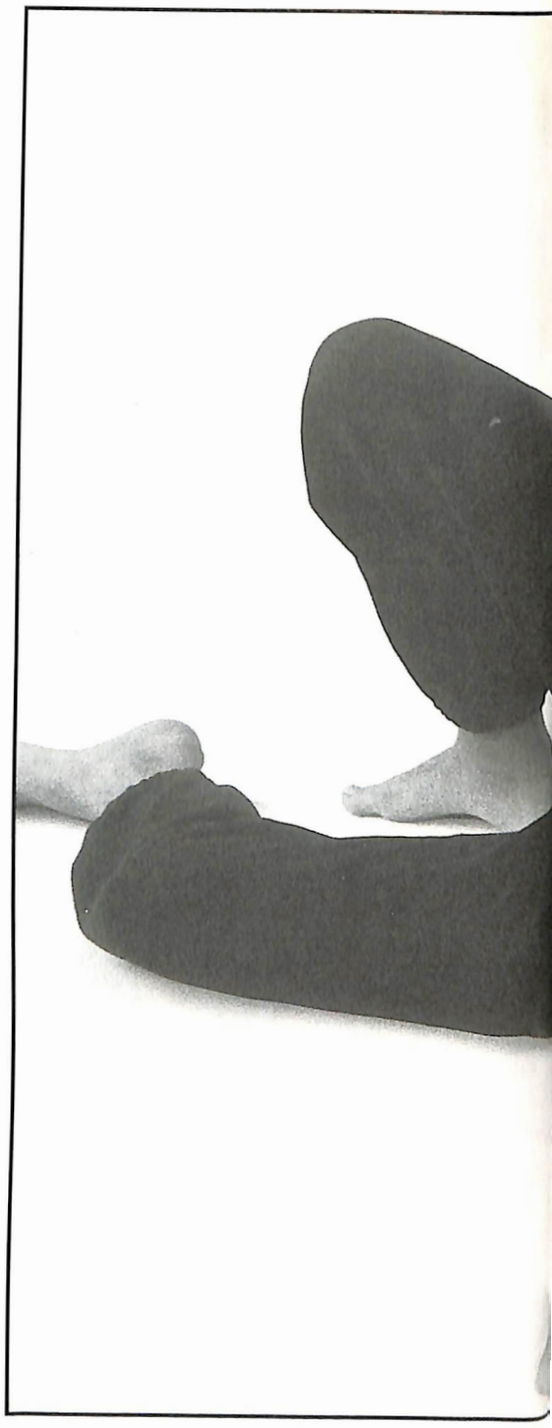

Interculturele relaties: soms moeilijk, vaak verrijkend

Foto: HH/Laura Samson-Rous

Relaties of huwelijken tussen mensen met een verschillende etnische achtergrond komen in ons land steeds meer voor. Al zijn deze niet in de statistieken terug te vinden, omdat een niet-Nederlandse achtergrond bij een huwelijkssluiting niet wordt geregistreerd. Toch is de schatting dat er in Nederland jaarlijks ongeveer 7500 interculturele huwelijken worden gesloten. En dan hebben we het nog niet eens over de twee-culturen-samenwoners. Hoe ervaren mensen zo'n intense ervaring met een andere cultuur? Welke voetangels en klemmen moeten zij zien te omzeilen om hun relatie of huwelijk in stand te houden? Maar ook: hoe verrijkend kan de confrontatie met een andere cultuur zijn? Daarover gaf de Stichting Relatievorming onlangs een boekje uit.

Een interculturele relatie lijkt kwetsbaarder dan een één-culturen verbintenis. Voor een deel komt dat door de culturele verschillen tussen de partners. Zo wil de moderne Nederlandse vrouw graag dat haar partner zich ook met het huishouden en de verzorging van de kinderen bemoeit. Of zij wil bijvoorbeeld graag dat haar man bij een bevalling aanwezig is. Voor veel mannen van buitenlandse origine - het gaat hier vooral over mensen van Marokkaanse en Turkse herkomst - en over Surinaamse of Antilliaanse Nederlanders zijn dat echter typische vrouwenzaken. Ook de zelfstandigheid van Nederlandse vrouwen leidt vaak tot de nodige misverstanden en spanningen. Kan dit vóór het huwelijk nog wel meevallen, als er eenmaal is getrouwd, krijgen bijvoorbeeld in de Turkse en Marokkaanse cultuur vrouwen opeens een heel andere rol toebedeeld. Ging een vrouw vóór het huwelijk wel mee naar het cafe,

na het huwelijk kan de man van mening zijn dat dat niet bij haar positie van getrouwde vrouw past.

Een grote bron van conflicten is de sterke familieband die veel andere culturen kennen. Een Nederlander is sterk individualistisch. Voor hem of haar speelt de familie in het algemeen niet zo'n grote rol. Buitenlanders daarentegen hebben veel meer een wij-gevoel. Hoe anders er over familie en omgangsvormen wordt gedacht, verwoordt de Nederlandse verpleegkundige Tanja die met de Turkse Sahin samenwoont, heel treffend. Ze vertelt hoe haar vriend voor de eerste keer bij haar thuiskwam. "Achteraf realiseer ik me dat hij erg moet zijn geschrokken. In wat voor familie ben ik terecht gekomen, moet hij hebben gedacht. Hij was van huis uit een bepaalde welkomstceremonie gewend wanneer er iemand op bezoek komt. Iedereen staat op, geeft de binnengekomen persoon een hand en stelt belangstellende vragen. Bij ons ging dat toen heel anders. Mijn zusje zat met de benen op tafel televisie te kijken. Zij zei alleen 'hoi' en bleef gewoon kijken. Mijn vriend vond dat toen vreselijk."
Ook is het in veel andere culturen vanzelfsprekend dat familieleden en vrienden ten alle tijde kunnen aanschuiven aan tafel en dat ze langdurig kunnen blijven logeren. Spontane gastvrijheid blijkt echter niet de sterkste Nederlandse eigenschap. Koffie-met-gebak kan er nog wel vanaf, maar zomaar onverwacht een groot aantal mee-eters aan je tafel nodigen, is men niet gewend. Ook de Nederlandse logeerkamer nodigt vaak niet uit tot blijven. Het is nog al eens een rommelhok, het minst aantrekkelijke vertrek in huis. Terwijl in andere culturen het vaak vanzelfsprekend is om de ouder-slaapkamer aan de bezoekers af te staan. De veelgeroemde oosterse gastvrijheid blijkt in veel twee-culturen relaties een moeilijk punt te zijn. Hoe hier mee wordt omgegaan, is echter heel verschillend. Zo vertelt een Nederlandse vrouw die twaalf jaar is getrouwd met een man uit India: "Driekwart van het jaar hebben we gasten. Die komen, maar je weet niet wanneer ze vertrekken. Dat hoor je niet te vragen. Je hoort ook geen uitnodigingen af te slaan. Mijn kinderen zijn er aan gewend dat ze regelmatig hun slaapkamer moeten afstaan." Zij ervaart dat niet als een probleem, want zo voegt ze er laconiek aan toe: "Door al die gasten worden ze ook door meer mensen dan alleen hun ouders opgevoed."

Hoe anders ligt dat bijvoorbeeld voor de Nederlandse vrouw van de Marokkaanse Ahmet. Zij heeft een grote hekel aan onverwacht bezoek en het uitgebreide koken dat daarbij hoort. Ahmet: "Dat respecteer ik. Ik heb tegen mijn Marokkaanse vrienden gezegd dat ze niet meer onverwacht op bezoek mogen komen. Ik heb veel van mijn cultuur weggedaan.

De grootste problemen worden ervaren door de invloed van de buitenwereld en de afwijzing door familie en vrienden.

Soms heb ik weleens het gevoel dat ik mezelf niet meer herken."

En zo zijn er meer verschillen in opvatting over ogenschijnlijk simpele zaken, die echter voor de ene of andere partner wel een flinke inbreuk op de gebruikelijke leefstijl kunnen betekenen. In veel buitenlandse culturen is het bijvoorbeeld heel gewoon dat kinderen zeer laat opblijven. De één heeft daar grote moeite mee, omdat "ik 's avonds ook weleens aan m'n rust wil toekomen en rustig met mijn bezoek wil kunnen praten", terwijl een ander koste wat kost niet van deze gewoonte wil afzien. Zo zegt een Chileense vrouw, die met een Nederlandse man is getrouwd: "Mijn kinderen gaan altijd heel erg laat naar bed, omdat ik vind dat ze bij het gezin horen. Ik vind het belachelijk dat de kinderen naar bed gestuurd worden, omdat ouders tijd voor zichzelf willen hebben. Ik kom pas om zes uur thuis, dus als de kinderen om acht uur naar bed zouden gaan, dan zie ik ze bijna niet. Op dit punt wil ik me echt niet aanpassen aan de Nederlandse cultuur. (-)"

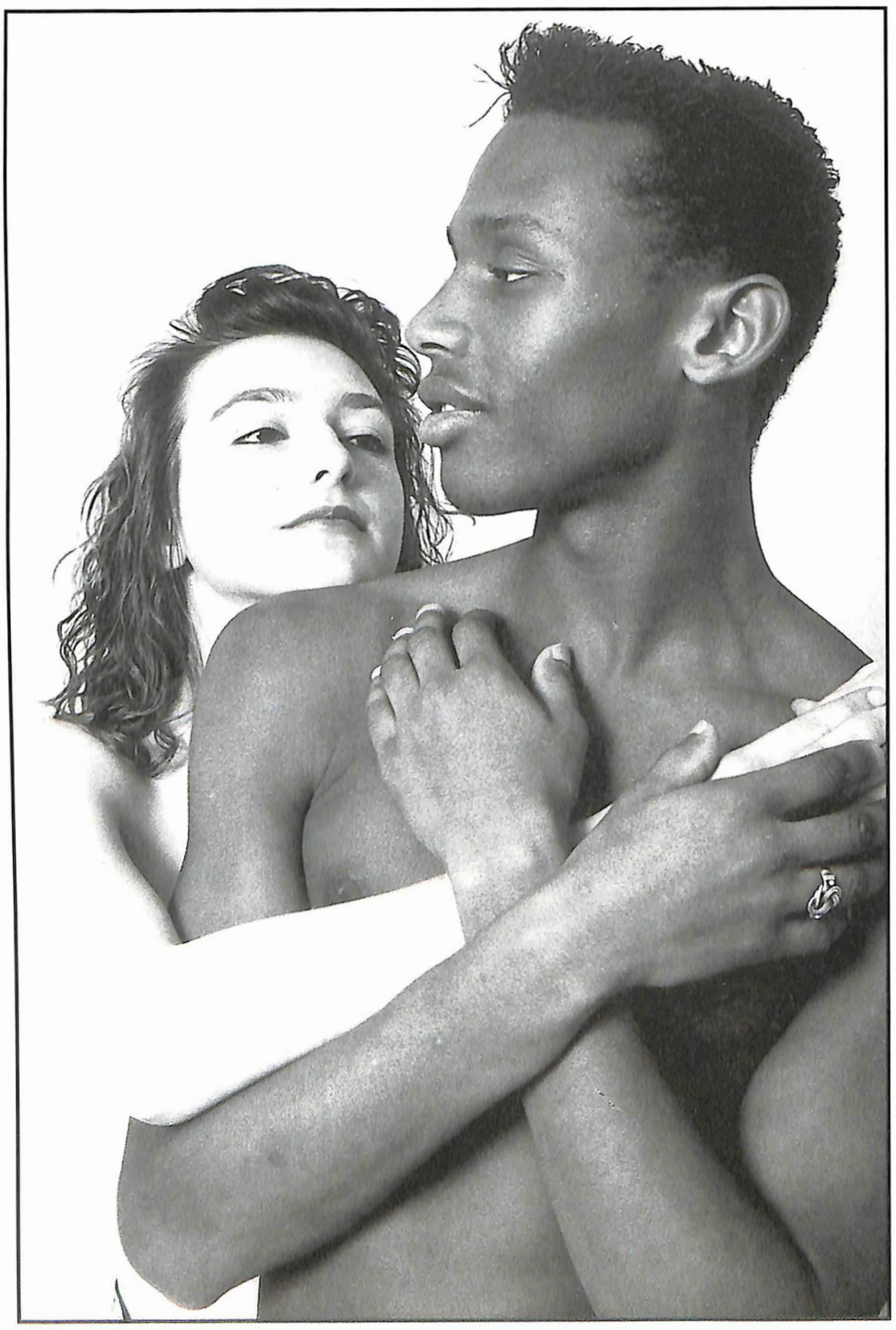

Maar ook over ingewikkelder zaken, zoals geloofskwesties, de opvoeding van de kinderen en het omgaan met geld - veel mannen sturen erg veel geld naar hun familie in het buitenland, waardoor er voor het eigen gezin maar weinig overblijft - kan een diepgaand meningsverschil ontstaan. Hoe moeilijk het ook kan zijn om daarin een midden te vinden, de grootste problemen worden toch ervaren door de invloed van de buitenwereld en de afwijzing door familie en vrienden. Hoe ruimdenkend familie of vrienden ook kunnen zijn, als iemand met een buitenlander blijkt te gaan samenwonen of trouwen, verbreken ze soms alle contact. Dat is voor veel Nederlandse partners een schokkende ervaring. Even zo de bejegening door sommige overheidsinstanties. Omdat de Nederlandse overheid de komst van mensen uit andere landen wil beperken en het vluchtelingenbeleid strenger is geworden, kunnen de contacten met bijvoorbeeld de vreemdelingenpolitie erg vernederend zijn. Een Nederlandse vrouw, die met een Algerijnse man is getrouwd, zegt daarover: "Die mensen breken buitenlandse mannen vaak op een ongelooflijk schandalige wijze af. Zo op de manier van 'u weet toch wel mevrouwtje dat het voor buitenlandse mannen gebruikelijk is om hun vrouw te slaan.' (-)." Nederlandse partners krijgen soms door een relatie met iemand van een andere cultuur voor het eerst met racisme te maken. En hun kinderen krijgen er mee te maken. "Mijn dochter van zeven werd op de camping uitgescholden voor 'vieze Turk'. Toen ze zei dat haar vader uit Marokko komt en haar moeder Nederlandse is, werd ze nageroepen met 'vieze Marokkaan'." Gelukkig heeft niet iedereen die in het boekje aan het woord komt, zulke ervaringen.

Je zou er bijna een hard hoofd in krijgen, als je leest over de vele problemen die bij een interculturele relatie kunnen opdoemen. Maar toch is er veel aan te doen. Vooral als partners niet alleen maar uit een roes van verliefdheid handelen, maar zich ook voorbereiden op die andere cultuur. Als ze zich maar willen informeren over elkaars cultuur, zich hiervoor openstellen en er ook deel aan willen hebben. Als je te veel aan de zijlijn blijft staan en koste wat kost aan je eigen gewoonten wil vasthouden, kom je zeker in de problemen. Dat je je moet willen aanpassen, geldt voor beide partijen - al heeft de Nederlandse partner het vaak toch iets gemakkelijker dan degene met de buitenlandse achtergrond. Die moet zich immers niet alleen in de relatie aanpassen, maar ook aan de Nederlandse samenleving. Omdat sommigen zich hier al in een moeilijke positie bevinden, bijvoorbeeld omdat ze werkloos zijn of geen zelfstandige verblijfstitel hebben, kan de druk van familie en vrienden op deze mensen erg groot worden om zich heel conventioneel of rigide op te stellen en heel nauwgezet volgens de geloofsregels van islam of hindoeïsme te leven.

Je openstellen voor de ander en de andere cultuur is niet alleen een absolute voorwaarde om de relatie een kans van slagen te geven, het is ook belangrijk om de relatie positief te kunnen beleven. Tegenwind van de buitenwereld is er immers genoeg, zeker als het een Nederlandse vrouw en een buitenlandse, niet-westerse man betreft. En bij zeven van de tien huwelijken gaat het om zo'n verbintenis.
Toch zijn veel Nederlandse partners erg positief en enthousiast over hun relatie met iemand van een andere cultuur. Ze ervaren het interculturele als verrijkend en als een uitbreiding van de eigen denken leefwereld. Ze leren een wereld kennen die onbekend was, waardoor ze allerlei dingen in hun leven die ze als vanzelfsprekend ervaarden met andere ogen zijn gaan zien. Ook geven witte mensen met een interculturele relatie soms aan dat ze bij de cultuur van de partner die warmte hebben gevonden die in de sterk verindividualiseerde westerse samenleving verloren is gegaan. Verder worden het op een andere manier omgaan met de tijd, de voorouders en het bovennatuurlijke herhaaldelijk genoemd als een verrijking van de westerse manier van leven. "Iedere avond voor het naar bed gaan zet mijn man een glaasje water voor zijn oma neer. Die is al twintig jaar dood. Armoede vind ik het, dat wij zulke dingen niet meer hebben," zegt een vrouw in het boekje.
Voor iemand uit het buitenland kan een twee-culturen relatie het voordeel hebben dat men veel sneller integreert. "Je hebt opeens een Nederlandse familie. Je kijkt niet meer tegen een buitenkant aan, maar je wordt ingewijde."

'Twee-culturen relaties' is een uitgave van de Stichting Relatievorming en te bestellen door f 6,- over te maken op gironummer 4088184 van de Stichting Relatievorming te Utrecht.

(Ingezonden mededeling)

De Humanistische Stichting "Jacob Roggeveen" beheert twee verzorgingshuizen te Middelburg, alsmede 231 woningen voor ouderen.
Het bestuur van de Stichting roept kandidaten op voor de functie van

HUMANISTISCH GEESTELIJK RAADSVROUW/MAN

Werkzaamheden:
de geestelijke verzorging ten behoeve van de bewoners
het bijdragen aan een goed woon/leefklimaat op basis van humanistische principes

Gevraagd:
een voltooide opleiding aan het Humanistisch Opleidingsinstituut of vergelijkbare opleiding
affiniteit met de problematiek van de ouderen

Geboden wordt:
een aanstelling voor 20 uur per week, ingangsdatum in overleg
salariëring afhankelijk van opleiding en ervaring conform schaal 12 van de CAO-bejaardentehuizen

Een taak/functie-omschrijving is op aanvraag te verkrijgen.
Bij de sollicitatieprocedure zal een vertegenwoordiging van bewoners worden betrokken.
Nadere inlichtingen kunnen worden ingewonnen bij mevr. J. de Leeuw, directeur, tel. 01180-14251.

Schriftelijke sollicitaties binnen 14 dagen na verschijnen van deze advertentie te richten aan: mevr. drs. J. de Leeuw, directeur, Humanistische Stichting Jacob Roggeveen, Noordsingel 106, 4330 LA Middelburg

Vechten voor een waarin de vijand ook

De Israëlische premier Rabin schudde onlangs de hand van PLO-leider Arafat. "Je sluit geen vrede met je vrienden maar met je vijanden", verklaarde Rabin bij deze historische stap. De vrede zal van joden en Arabieren ook niet gelijk vrienden maken, maar (hopelijk) wel buren die vreedzaam naast elkaar wonen en leven. Dat dat niet van vandaag op morgen zal gebeuren, maakt het onlangs in het Nederlands vertaalde boek 'Vriend of vijand' van David Grossman duidelijk. Hierin staan de 800.000 Palestijnen centraal die sinds 1948 in Israël wonen. Veel van deze Israëlische Arabieren voelen zich verraden en achtergesteld. David Grossman pleit ervoor om hen niet als vijanden maar als vrienden te zien.

door Simone Jacobus

echt leven vriend kan zijn

Hoe blind kan een samenleving zijn? En als er sprake is van een collectieve blindheid, in hoeverre wordt die dan van bovenaf gestuurd, en in welke mate door de massa omhelst? Zijn er daarnaast ook factoren die als excuus kunnen dienen? Voordat er conclusies getrokken mogen worden, moeten de gegevens tot op het bot worden onderzocht; anders worden het al gauw slogans, onterechte veroordelingen en vooroordelen. Behoedzaamheid is dus geboden.

Aan de Israëlische auteur David Grossman is die behoedzaamheid wel toevertrouwd. In zijn onlangs in Nederlandse vertaling verschenen werk '*Vriend of vijand/ Over joden en Arabieren in Israël*' opereert hij als een voorzichtige waarnemer die zich het lot van de Arabische minderheid in Israël aantrekt en daarom op zoek gaat naar de belevingswereld van de Palestijnse gemeenschap. Tegelijkertijd houdt hij de Israëlische samenleving

Foto: HH/Kadir van Lohuizen

onder een microscoop en ontrafelt de kluwen van problemen. Toch blijft David Grossman met al die voorzichtigheid recht door zee en schuwt hij het niet om zijn eigen positie ter discussie te stellen, hoe pijnlijk ook. Zo schrijft hij: "(-) ik ontmoette (-) ook mezelf, en dat was niet altijd even prettig. Ik ontmoette de grenzen van mijn eigen verdraagzaamheid jegens het vreemde en het andere, ik ontmoette het zelfbedrog, de angsten die het beeld vertekenen en de verleiding om 'wij' te zeggen als het ondraaglijk is om toe te geven dat je 'ik' bedoelt."

Die eerlijkheid is het handelsmerk van de 40-jarige schrijver. Behalve dat hij een bekend romancier is, heeft hij talloze essays op zijn naam staan en werkte hij voor de Israëlische radio. Als radiojournalist nam hij nimmer een blad voor de mond en confronteerde hij zijn luisteraars met banale feiten. Zijn internationale doorbraak kwam echter na de publikatie van het non-fictie werk 'Over de grens' (even als de vuistdikke roman 'Zie Liefde' in het Nederlands werd vertaald).
In 'Over de grens' wierp Grossman een profetische blik op de toekomst. Na een rondreis in de gebieden die Israël in de Zesdaagse Oorlog van 1967 bezette, waarschuwde de auteur dat de aanhoudende gevoelens van ongenoegen en rebellie van de Palestijnen in bezet gebied verstrekkende gevolgen zouden hebben als hun situatie niet zou veranderen. Het boek zorgde in Israël voor grote opschudding. Nog geen half jaar na verschijning begon de Intifada, de Palestijnse opstand in de Gazastrook en op de Westelijke Jordaanoever.
Het nieuwste boek van David Grossman 'Vriend of vijand' kan worden gezien als het vervolg op 'Over de grens'. Dit keer staan de 800.000 Palestijnen centraal die binnen de zogenaamde groene (oude) grenzen van Israël leven. Het zijn Arabieren die kort na de stichting van de joodse staat in 1948 het Israëlische staatsburgerschap kregen en sindsdien een Israëlisch paspoort bezitten. Ook hebben ze passief en actief stemrecht. Ze vormen de grootste minderheid in de joodse staat. De stilste minderheid ter wereld, karaktiseert één van de geïnterviewden in 'Vriend of vijand'.
De werkwijze van David Grossman is hetzelfde als hij voor z'n vorige boek gebruikte: urenlang gesprekken met Arabische Israëls in alle leeftijden, met verschillende achtergronden, ideeën en geloofsovertuigingen. Hij bezoekt hen op het werk, in het dorp, in de stad, in hun woning, op de universiteit, op het land. De uitkomsten zijn ontluisterend. Grossman citeert het opschrift van een Japans houtsnijwerk - een masker van een gemene demon - dat altijd bij de Duitse schrijver Bertold Brecht aan de muur hing. Het opschrift luidde: "Met medegevoel zie ik/ de gezwollen voorhoofdsaderen die aanduiden/ hoe inspannend het is/ om slecht

De nieuwe generatie Arabische Israëli's wil gelijkwaardig burger zijn en wil daar geen honderd jaar op wachten.

te zijn." Een verwijzing naar wat je het stenen gezicht van Israël zou kunnen noemen.

David Grossman ontmoette inwoners van Rame, het gemengde dorp van moslims, Droezen en maronitische christenen. Een deel van de inwoners is afkomstig uit het dorp Ikrit dat evenals het dorp Bir'am bij de Libanese grens ligt. Tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog van 1948 werden de inwoners van Ikrit en Bir'am te verstaan gegeven dat ze hun huizen uit veiligheidsoverwegingen moesten ontruimen maar dat ze spoedig mochten terugkeren. Ze zijn dus niet (zoals anderen destijds) uit angst op de vlucht geslagen, of vertrokken omdat de Arabische landen hen daartoe opriepen.
De bewoners van Ikrit en Bir'am werden elders ondergebracht. Ze geloofden de Israëlische autoriteiten, schikten zich in hun lot, in afwachting van de terugkeer naar hun grond. Alle beloften van de overheid werden echter gebroken, ongeacht de politieke kleur van de regering. Zelfs het vonnis van het Hooggerechtshof dat een aantal jaren geleden de eis van de bewoners van Ikrit en Bir'am om terug te mogen keren honoreerde, werd gedwarsboomd door de militaire autoriteiten. Het Israëlische leger verklaarde het gebied van de twee dorpen meteen tot veiligheidszone, men achtte het niet verstandig dat nederzettingen bij de grens met Libanon door Arabieren werden bewoond.
Veel Israëlische Arabieren voelden zich verraden. Zoals Ghassan, wetenschapper en echtgenoot van Irit, een Israëlisch-joodse vrouw. Ghassan vertelt dat hij pas op de universiteit 'de mens in de jood' heeft ontmoet. Daarvoor had hij voor zijn gevoel te maken met een racist, een uitbuiter. Ghassan, Irit en hun kinderen weten wat het is om altijd gewantrouwd te worden, ze weten hoe het voelt om elke keer bij een wegversperring te worden aangehouden en ondervraagd. Ze hebben aan de lijve ondervonden dat gemengd gehuwden door de meerderheid van de bevolking met de nek worden aangekeken. Het was voor hen reden om van Tel Aviv naar een Arabisch dorp te verhuizen omdat ze daar meer geaccepteerd worden. Als Grossman opwerpt dat er nu veel meer openheid is over de problemen en dat Arabieren hun stem kunnen verheffen, zegt Ghassan: "Dat is nu precies de illusie. (-) Dat is het fabeltje. (-) Want wat heb ik eraan dat ik jou vertel dat ik word gediscrimineerd, dat ik het slecht heb in jouw land? Wordt mijn leven daar beter van?"
Jouw land. De meeste ondervraagden hebben gemengde gevoelens omtrent hun plaats in en verbondenheid met de joodse staat. De jonge feministe Marwa uit het dorpje Taibe zegt bijvoorbeeld: "Ik ben een vreemdeling in Israël." En Anton Sjammas, Palestijns schrijver (zijn roman 'Arabesken' is in het Nederlands vertaald) verklaarde in een debat met de progressieve joodse auteur Jehosjoeha dat hij zich buitengesloten voelt. Sjammas roept op een gegeven moment tegen Jehosjoeha: "Ik stem niet voor de Knesset (parlement/SJ). Jij wilt graag dat ik stem, zodat je de verlichte wereld mij als voorbeeld kan geven van jouw democratie, maar ik weiger mee te doen. Ik weet dat ik hier alleen maar stemmen kan, meer niet. Ik weet dat mijn moeder het nooit zal meemaken dat ik de Israëlische minister van Onderwijs word." Jehosjoeha verzucht: 'Als jouw moeder op verkiezingsdag was gaan stemmen in plaats van olijven plukken... Ach, ik zal nooit vergeten hoe we bij de verkiezingen van '88 hebben zitten rekenen. Dertien zetels hadden jullie kunnen krijgen. Ik zal jullie die olijvenpluk niet gauw vergeven."

Toch is - ondanks de waslijst van feiten waaruit blijkt dat de Israëlische Arabieren op het gebied van onderwijs, huisvesting, cultuur en een maatschappelijke carrière worden achtergesteld - te makkelijk om louter en alleen de schuld te schuiven op de joodse meerderheid en de overheid. David Grossman vraagt zich af: "In hoeverre zijn de Arabieren zelf verantwoordelijk voor de wanverhoudingen tussen hen en de joodse meerderheid?"
Hij spreekt met middelbare scholieren die van weinig kennis blijk geven van (en ook weinig begrip tonen voor) de historische ontwikkelingen - zoals de holocaust - die leidden tot de stichting van de joodse staat. Hij laat Rassem Hamaisi, een Arabische stedenbouwkundige, aan het woord die meent dat de Arabieren eveneens blaam treft. Hamaisi: "Zelfkritiek is niet bepaald onze sterkste kant. (-) Deze mentaliteit, deze houding van 'je moet niet bij mij zijn,' die vind je bij ons. En één van de ergste dingen is dat we altijd een alibi hebben: 'Ik ben een etnische minderheid'. Of: 'ik word door anderen tegengewerkt'." Ook andere ondervraagden geven toe dat de Arabische minderheid - een veelal traditionele gemeenschap - zich te gretig verschuilt achter de underdog positie, ze zijn niet bereid een vuist te maken en veranderingen te be-

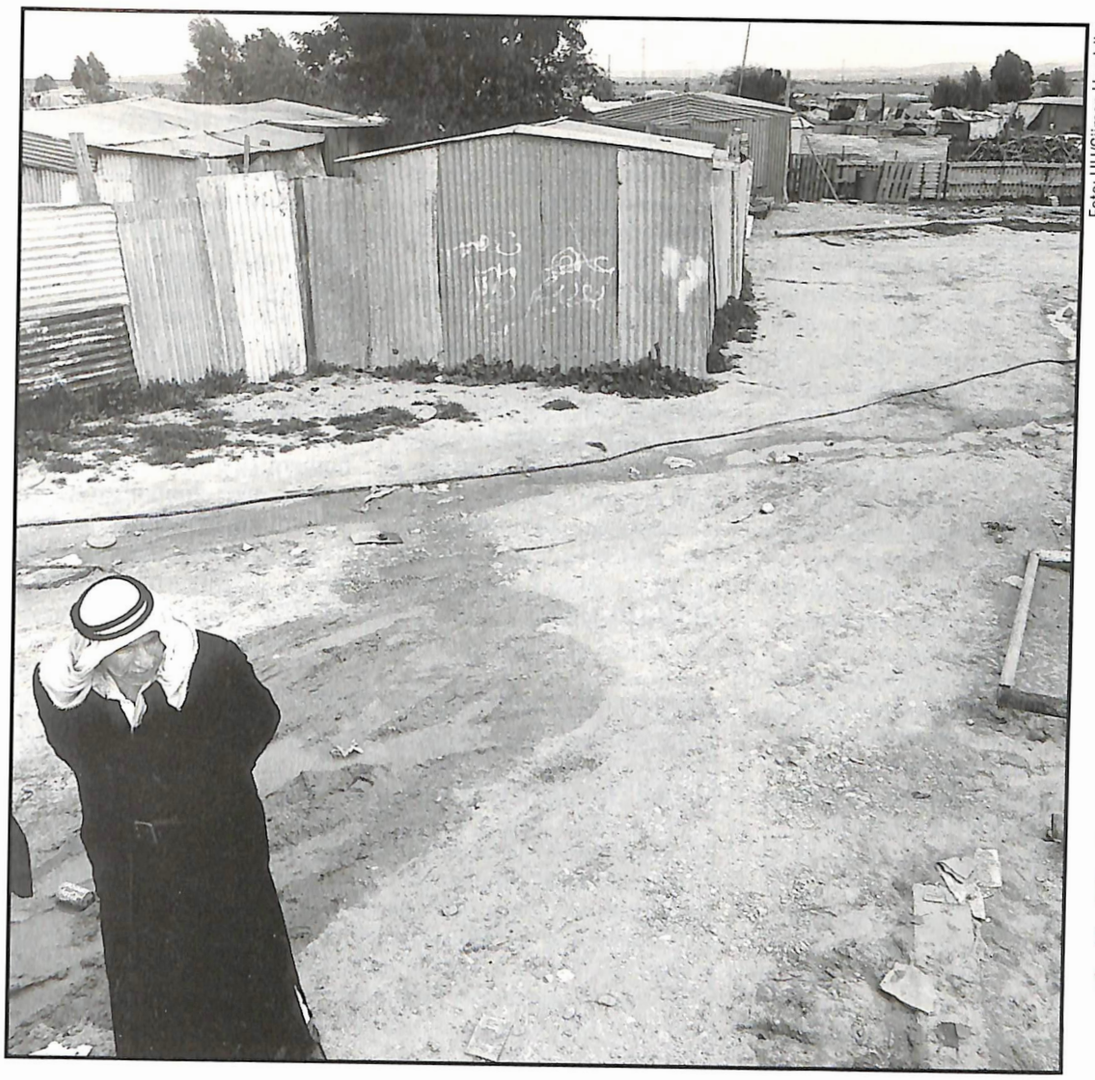

Foto: HH/Sijmen Hendriks

David Grossman: we moeten vechten voor een echt leven waarin je gul en geduldig mag zijn jegens degene die weliswaar anders is, maar niet noodzakelijk vijandig.

werkstelligen. Van dromen alleen kom je niet verder. Elders in de wereld zijn minderheden wel actief en succesvol zoals de joodse en Japanse minderheid in Amerika en de Palestijnen in diverse Arabische landen.

Volgens David Grossman hebben de Palestijnen in bezet gebied ook jarenlang gejammerd over het onrecht dat ze door Israël werd aangedaan. Het had iets deprimerends en iets kinderachtigs omdat het duidde op een onvermogen om de verantwoordelijkheid voor je eigen leven op je te nemen. "In dat opzicht was de Intifada een daad van zelfredding, van terugkeer naar de juiste tijd en van aansluiting op de krachtbronnen van de volwassenheid, op de integriteit van de volledige persoonlijkheid."
De Palestijnen in bezet gebied komen in 'Vriend of vijand' veelvuldig ter sprake. De Israëlische Arabieren hebben een dubbelslachtige houding tegenover hun broeders over de groene lijn. Gevoelens van mateloze bewondering, trots en actieve steun tot gelatenheid en afzijdigheid. De meerderheid voelt zich met de strijd in bezet gebied verbonden, hoopt op een Palestijnse staat, maar weinigen willen zich - als het zover komt - in een Palestijnse staat vestigen.

Wel spreken de Israëlische Arabieren over de mogelijkheid van autonomie in regio's in Israël waar veel Arabieren wonen. Dat is iets nieuws en voor de Israëlische joden een schrikbeeld. Het kan zijn dat David Grossman wederom een voorspellende blik heeft. In elk geval heeft hij het lef om zoiets pijnlijks aan te snijden. Er moet rekening worden gehouden dat de Israëlische Arabieren, nadat het internationale vredesproces tussen Israël, de PLO en de Arabische landen is voltooid, in opstand komen. Dr. Said Zeidani - voorstander van autonomie - stelt, wanneer David Grossman hem vraagt waarom hij als jood de prijs voor Zeidani's aspiraties zou moeten betalen: "Omdat ik een probleem voor je ben, en dat moet je weten. Dat probleem zal ergens in de toekomst exploderen. Ik blijf niet altijd je gehoorzame onderdaan. Er is een nieuwe generatie Arabieren in Israël. (-) Ik wil een gelijkwaardige burger zijn en ik wil daar geen honderd jaar op wachten."
David Grossman pleit dan ook voor verandering. Hij wijst op de oorspronkelijke uitgangspunten van de joodse staat dat elke burger ongeacht afkomst en religie gelijk wordt behandeld. Zelfs Ze'ev Jabotinsky, aartsvader van de rechtse Likoedpartij, was voorstander van gelijkberechtiging. Grossman onderkent de draagkracht van de gebeurtenissen in het verleden, de oorlogen en de angsten van de joodse Israëls.
Evenals het gevoel van Israël om vastgeklemd te zijn binnen zijn nauwe grenzen, de vele grenzen die al eeuwig belegerd zijn. "Maar het wordt tijd dat we ons tegen deze mentaliteit verzetten. Juist omdat grote delen van ons land en leven vlak aan de grens liggen, moeten we voor een echt leven vechten, een leven waarin plaats is voor geestelijke verpozing en wijsheid (-), een leven waarin vergissingen en fantasieën zijn geoorloofd, waarin je gul en geduldig mag zijn jegens degene die weliswaar anders is, maar niet noodzakelijk vijandig."

Als het om de Arabische minderheid gaat, zo schrijft Grossman, lijkt het collectieve bewustzijn van de joodse meerderheid op dat van een stad die een resocialiseringsproject voor criminelen opgedrongen krijgt. Hij pleit ervoor de Israëlische Arabier niet als vijand maar als vriend te zien. De problemen met de Israëlische Arabieren moeten nu worden opgelost en men moet niet de vredesontwikkelingen op internationaal niveau afwachten. In het licht van zijn voorspellende gaven is het te hopen dat Israël Grossman's adviezen niet in de wind slaat. ●

'Vriend of Vijand/ Over Joden en Arabieren in Israël', door David Grossman, Uitgeverij Contact Amsterdam, Prijs: f 39,90.

HV-NIEUWS

Van het hoofdbestuur

Zo'n eerste vergadering na de zomervakantie heeft iets heel plezierigs: er is het genoegen elkaar weer te spreken en er is de nieuwe energie voor het komende vergaderjaar. Op die eerste bestuursvergadering in september lag er een agenda voor met een betrekkelijk klein aantal onderwerpen, maar wel van gewicht. Zo is de concept-begroting 1994 behandeld, is het hervatten van het overleg met politieke partijen en C.I.O. (Interkerkelijk Contact in Overheidszaken) ter sprake gebracht, en is aandacht besteed aan het advies van de 'Commissie Uitwerking Congresvoorstel Organisatie Humanistische Uitvaartbegeleiding'.

In die vergadering kon ook al een evaluatie plaatsvinden van de eerste landelijke bespreking, in Utrecht, ter voorbereiding van het komende congres, waarin informatieuitwisseling en meningsvorming over de belangrijkste op het congres te bespreken onderwerpen voorop stonden. Uit de reacties bleek dit initiatief overwegend positief beoordeeld te zijn. Inmiddels is een dergelijke bijeenkomst ook in Zwolle gehouden.

Overleg heeft plaatsgevonden: met de HSHB over de nadere invulling van de plannen om een Raad van Commissarissen en een Commissie Initiatief en Ontwikkeling te benoemen; met het bestuur van de afdeling Alkmaar e.o. over afstemming van plannen met betrekking tot het onderwerp 'hulp bij zelfdoding' en ondersteuning vanuit het Centraal Bureau wat publiciteit betreft.

J.H. Boegem, algemeen secretaris

Euthanasie in Den Haag

Op zondagmiddag 13 oktober om 13.00 uur houdt de anesthesioloog P. Admiraal van het Delftse Reinier de Graaf Gasthuis een lezing in Den Haag over euthanasie. De heer Admiraal kreeg vorig jaar van de IHEU de International Humanist Award voor zijn pionierswerk, verricht op het terrein van de vrijwillige euthanasie. Volgens de IHEU heeft Admiraal met zijn pleidooien voor zelfbeschikking in zaken van leven en dood een belangrijke bijdrage geleverd aan de openbare discussie over euthanasie, vooral buiten Nederland. In het najaar zal het euthanasie-wetsvoorstel in de Eerste Kamer worden behandeld. Een uitgelezen moment dus om in eigen kring met een man als Admiraal van gedachten te wisselen. Plaats: Humanistisch Centrum, Laan Copes van Cattenburch 72.

Humanistisch Café in Gouda

Op elke eerste maandag van de maand bent u vanaf 20.30 uur welkom in het Humanistisch Café, Spieringstraat 113a. Van september tot en met december staat het Humanistisch Café in het teken van 'het maken van keuzes'.

4 oktober: Henc van Maarseveen, Valt er te kiezen?

1 november: Roeleke Naber, Keuzes in het leven.

6 december: Jacqueline IJpema, Keuzes in de gezondheidszorg.

Rob Tielman in Dordrecht

Op zondagochtend 10 oktober zal Rob Tielman in het Humanitashuis aan de Brouwersdijk 4 te Dordrecht spreken over: 'De toekomst van het humanisme'. Iedereen is van harte welkom. Aanvang: 10.30 uur.

Midden-Holland: Wie was er al bij in 1946?

In verband met plannen voor het samenstellen van een jubileumboekje zoekt de werkgroep 'jubileum' van de afdeling Midden-Holland contact met mensen die herinneringen hebben aan de beginjaren van de toenmalige 'gemeenschap Gouda'. Ook bijdragen in de vorm van oude mededelingenbladen en/of vergaderstukken zijn welkom. Contactpersonen zijn Wijnand van Westering, tel. 01820-31694 en Gusta Lagerwaard, tel. 01820-35821.

Cursus humanisme voor regio Gelderland-Zuid

Bij voldoende belangstelling zal in het najaar in Oosterbeek een cursus 'Humanisme als inspiratiebron' worden georganiseerd. De cursus bestaat uit ongeveer 6 avonden en staat onder begeleiding van Ans Kuiper. Onderwerpen: geschiedenis van het humanisme, kenmerken van de humanistische levensbeschouwing, humanisme in praktijk en humanisme in het dagelijks leven. Opgave bij Wiep de Jong, tel. 085-649378.

Stichting Studenten Raadswerk zoekt voorzitter

Het Bestuur van de Stichting voor Studenten Raadswerk zoekt dringend een voorzitter die inhoudelijk leiding wil geven aan de verdere uitbouw en professionalisering van het humanistisch studentenraadswerk-nieuwe-stijl. Nadere informatie is te verkrijgen bij de secretaris van het Stichtingsbestuur: B. Slakhorst, Kroezelstraat 33, 5632 XM Eindhoven, tel. 040-411773

Lezingenserie in Friesland

Als vervolg op de vorig jaar georganiseerde, succesvolle lezingenserie 'Filosofie voor een breed publiek' wordt tussen oktober en maart een serie lezingen gehouden. Het centrale thema voor de zes lezingen luidt 'De autonome mens'. Plaats: gebouw De Bres, Schoolstraat 4 te Leeuwarden. Tijd: 14.00 uur - 17.00 uur.

Op 10 oktober M. Fresco over 'De autonomie van Socrates tot Sartre, van Pico tot Van Praag'.

Op 14 november J. van der Sluis over 'Autonomie als typisch mannelijk ideaal. Hoe anders?'

Op 12 december O. Duintjer over 'Autonomie en spiritualiteit, de zorg voor het eigen innerlijk; je autos en de verbondenheid met het geheel....het leven'.

Op 9 januari H.G. de Gier over 'De burger, de autonome democraat die zijn belangen vertaalt en zo zijn autonomie deelt met anderen'.

Op 14 januari H. Manschot over 'Autonomie als levenskunst'.

Op 14 maart H. Kunneman over 'Hoe autonoom is de mens? Modern of postmodern. We bepalen het zelf of toch niet? De filosofen in gesprek met Wim Kayser'.

U kunt zich aanmelden voor deze lezingencyclus door overmaking van f 35,- p.p. (voor HV-leden) of f 50,- p.p. (voor niet-leden) op giro 857558 ten name van penningmeester HV-gemeenschap Leeuwarden te Giekerk onder vermelding van 'lezingencyclus'.

Boeiend winterprogramma in Bussum

Het winterprogramma van de afdeling Bussum en omstreken bestaat uit vier lezingen in het Goois Lyceum te Bussum en een kunst-ochtend in het Singer Museum te Laren.
10 oktober (aanvang 10.30 uur): de godsdienstfenomenoloog R.M. Nepveu over fundamentalisme en vrijzinnigheid.
14 november (aanvang 10.30 uur): neerlandica en filosofe C.A.J. de Haas over taal en filosofie.
12 december (aanvang 11.00 uur): kunsthistorica E. Heuvers geeft een lezing over Leu Gestel. Na de lezing rondleiding over de tentoonstelling in het Singer museum.
30 januari (aanvang 10.30 uur): hoogleraar wijsbegeerte H.A.M. Manschot over de humanistische visie op de oudere levensfase.
13 maart (aanvang 10.30 uur): C. de Jager, hoogleraar sterrenkunde en ruimteonderzoek C. de Jager over het moderne wetenschappelijke denken.
De bijeenkomst op 12 december vindt plaats in de huiskamer van het Singer Museum in Laren (ingang De Wilde Zwanen, links van de hoofdingang van het expositiegedeelte). Vanaf 10.30 uur kunt u daar terecht. Na de lezing is er een rondleiding over de tentoonstelling van het werk van de schilder. Het HV betaalt uw eerste kopje koffie/thee en de entree voor het museum. Als u een museumjaarkaart heeft, of lid van Singer bent, kunt u de kosten helpen verlagen door uw jaarkaart mee te brengen. Alle andere bijeenkomsten worden gehouden in de aula van het Goois Lyceum (ingang aan de Vossiuslaan in Bussum). De zaal gaat om 10.00 uur open. De lezing duurt ongeveer 45 minuten en na de pauze is er gelegenheid tot discussie en vragen stellen tot ongeveer 11.45 uur. Voor koffie en thee krijgt u consumptiebonnen. Als bijdrage in de kosten vragen wij u per bijeenkomst f 6,- per persoon.

Cursus filosofie in Waddinxveen

In januari start een cursus filosofie 'Ontwikkeling van het moderne denken in de Italiaanse Renaissance (1300-1600)'. Dit thema zal ook worden toegelicht door een kunsthistorica, Monique Stommel en door de filosoof Wim van Dooren.
18 januari: Monique Stommel, Het moderne denken en gevoelen uitgebeeld door Italiaanse kunstenaars.
25 januari: André de Bruin, Een impressie van het politieke, economische en dagelijkse leven in Italië.
8 februari: Wim van Dooren, Denkers op de grens van 'oud en nieuw', deel I.
15 februari: Wim van Dooren, deel II.
Plaats: buurtcentrum De Boog, C. Huygenslaan 2, nabij station Waddinxveen-Noord. Aanvang: eerste avond 19.30 uur, overige avonden 20.00 uur. Einde ongeveer 22.15 uur.
Prijs: leden f 45,-, niet leden f 60,-; inclusief uitgebreid cursusboek met illustraties. Opgave via overmaking van het bedrag op giro 0338059 ten name van HV-cursussen te Waddinxveen onder vermelding van 'filosofie 1994'. Indien u gebruik maakt van Girotel, vergeet dan niet uw naam en volledige adres te vermelden. Gelet op de verwachte enorme belangstelling is het raadzaam tijdig te gireren.

Introductiecursussen

In de gemeenschappen/afdelingen Amsterdam, Leiden, Delft, Den Haag/Zoetermeer en Groningen worden binnenkort introductiecursussen gehouden voor vrijwilligers Humanistische Dienstverlening. Deze afdelingen hebben vrijwilligers nodig voor informatieverstrekking, gespreksondersteuning, contactbezoek, publiciteit en activiteiten. Bent u geïnteresseerd in vrijwilligerswerk, dan kunt u de introductiecursus volgen. Voor informatie kunt u bellen naar Ruud van Sijl, tel. 030-318145.

Symposium over nieuw boek over humanisme

Naar aanleiding van het boek 'Geschiedenis van het humanisme; hoofdfiguren uit de humanistische traditie' (onder redactie van Paul Cliteur en Wim van Dooren) vindt op 29 oktober een symposium plaats. Gediscussieerd zal worden over de vraag 'Hoe humanistisch is de intellectuele traditie van West-Europa?' waarbij gepoogd zal worden om tevens niet-humanisten in de gelegenheid te stellen commentaar te leveren op de interpretaties die in het boek door de verschillende auteurs zijn gegeven. Het symposium vindt plaats in het gebouw van de Universiteit voor Humanistiek, Drift 6 te Utrecht. Aanvang om 13.00 uur, de middag is gratis toegankelijk en wordt met een borrel voor alle deelnemers afgesloten. Meer informatie is te verkrijgen via het Humanistisch Studiecentrum Nederland, Postbus 797, 3500 AT Utrecht en via tel. 030-390189 (op maandag- en vrijdagmiddag).

Vredesberaad over duurzame ontwikkeling

Op zaterdag 6 november houdt het Humanistisch Vredesberaad een kernendag over geweldloze conflicthantering en het terugdringen van structureel geweld als voorwaarden voor een duurzame ontwikkeling. Deze dag begint om 10.00 uur. Phil Smith, lid van het Nederlandse Pugwash Comitee zal een inleiding houden over 'De wereld op een tweesprong' en 's middags zijn er twee workshops. De kernendag duurt tot ongeveer 16.00 uur. Plaats is het FMD-gebouw in Hilversum, Kleine Drift 35a.

Nadere informatie: Tilly de Waal (tel.nr. 035-215817) of Rein Heijne (010-4049148).

Oproep aan humanistische vrouwen

Vrouwen bij elkaar op het IHEU-congres in Amsterdam in de zomer van 1992 besloten elkaar op nieuw te ontmoeten in 1993 op het congres van de Europese Humanistische Federatie in Berlijn. We zagen in dat overal in de wereld en binnen alle organisaties vrouwen elkaars steun nodig hebben. Het resultaat was, dat tijdens de workshop 'Vrouwen in Humanistische Organisaties' werd besloten een Humanistisch Vrouwen Netwerk op te richten en we namen de eerste stappen daartoe. Als begin besloot deze groep een nieuwsbrief te publiceren waarin het standpunt van humanistische vrouwen over onderwerpen die voor alle humanisten van belang zijn wordt gegeven. Uw ideëen, suggesties, verwachtingen en steun zijn welkom.
Adres: Women's Humanist Network: Humanistischer Verband Deutschlands, Hobrechtstrasse 8, D-12043 Berlin, tel. (09) 49 30 6237034.

RTV-PROGRAMMA'S

RADIO

Omdat gegevens van de radioprogramma's van de Humanistische Omroep Stichting nog niet bekend zijn, verwijzen wij u hiervoor naar Teletekst. Op de dag van uitzending kunt u op pagina 264 lezen wie de gasten zijn van het programma 'Boven het Dal' en wat de inhoud is van het literaire programma 'De Verbeelding'.

50 Jaar Kernenergie

Het Voordeel van de Twijfel
maandag 11, 18 en 25 oktober, 1 en 8 november, 13.10 uur, Radio 5.

'50 Jaar Kernenergie' is een gezamenlijk project van de HOS en Politiek Cultureel Centrum De Balie in Amsterdam, financieel gesteund door de Stichting PWT. In drie radiodocumentaires belicht Kees van den Bosch de historie van de kernenergie, in de vierde staat hij stil bij de toekomst. De serie wordt op 8 november afgesloten met het theaterstuk 'De hond' van Cohen van Pierre Bokma en Gerardjan Rijnders in samenwerking met Toneelgroep Amsterdam en op radio gebracht onder regie van Kees Vlaanderen. (Dit theaterstuk is eerder in '91 uitgezonden).
Fysici waren ooit kunstenaars op zoek naar de geheimen van de natuur. De samenleving had weinig belangstelling voor hen, en zij even weinig voor de samenleving. Dat veranderde tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen de atoombom werd ontwikkeld. In de eerste documentaire op 11 oktober komen de fysici van voor de oorlog, de makers van de bom en Nederlandse fysici aan het woord.
In het tweede deel 'The friendly atom', herleeft de euforie uit de jaren vijftig, toen kernsplijting en energie-opwekking werd ontwikkeld en gebruikt voor meer vreedzame doelen. De droom van de oneindige energiebron leek toen binnen bereik
De derde documentaire heet 'Het gevaar uit het oosten' en belicht de ongelukken in de kerncentrales van Tsjernobyl en Harrisburg. Met het verdwijnen van het IJzeren Gordijn werden ook de verouderde en gevaarlijke kerncentrales in Oost-Europa een probleem voor het Westen.
Het vierde deel van de serie gaat in op de toekomst van de kernenergie. In de meeste Westeuropese landen ligt het kernenergieprogramma stil. Waarom twijfelt Nederland nog? Waarom wordt het kernenergieprogramma niet voortgezet? Over vijftig jaar wordt misschien wel drie keer zoveel energie verbruikt als nu. Is er dan wel een alternatief?

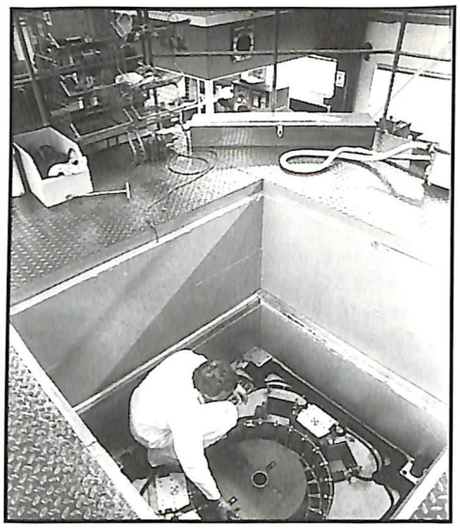
Foto: HH/Hannes Walrafen

Binnenin de kerncentrale van Petten

Drie mannen in de woestijn

woensdag 13 oktober, 22.40 uur, Nederland 1

Osman, een vijftig jaar oude Somalische vluchteling, woont met zijn vijf kinderen in Emmeloord. Hij gaat op reis om zijn vader, een oude Somalische kamelendrijver, nog eenmaal te zien voordat deze sterft. Ook Osman was ooit een analfabete kamelendrijver. Zijn oom zorgde ervoor dat hij leerde lezen en schrijven. Inmiddels heeft Osman een leven vol onderwijs achter de rug; hij studeerde onder meer in de Verenigde Staten.
Osman heeft zijn vader 26 jaar niet meer gezien. Hij vraagt zich af of hij er juist aan heeft gedaan ooit weg te gaan. Wie is er nu beter af: zijn analfabete vader of hij, de geleerde Osman? Hij weet dat zijn vader op hem neerkijkt omdat hij 'half-mens' is geworden; Osman heeft iedere relatie tussen mens en natuur verloren. De ontmoeting met zijn vader leidt tot een botsing van culturen. Eigenlijk voelt Osman zich nergens meer thuis. Zijn vader kent alleen de Somalische woestijn, zijn zoon die hem op zijn reis begeleidt, kent alleen de Westerse wereld van Emmeloord en omgeving.

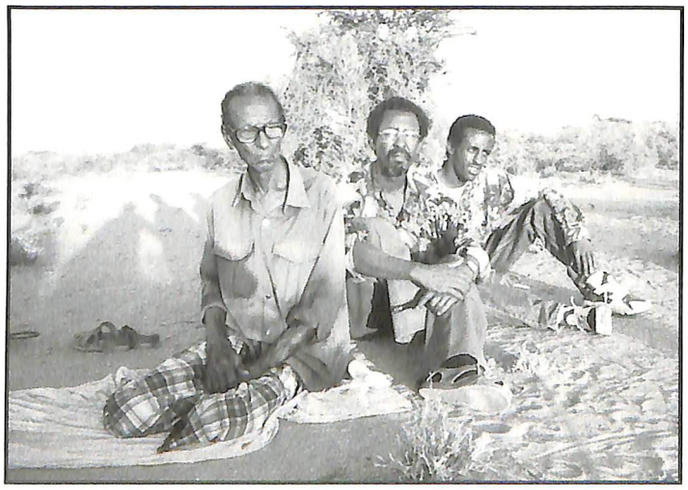

Drie mannen in de woestijn

TELEVISIE

Yoy

donderdag 3 november, 19.00 uur, Nederland 1

Dit derde seizoen telt 'Yoy' tien afleveringen, waarvan de eerste is te zien op donderdag 3 november. Dan komen jeugdige hoofdrolspelers van het theaterprogramma *Kicking Shoes* aan het woord over jeugdcriminaliteit. Een week later vertellen twee meisjes en een jongen over hun idolen.

Yoy verheugt zich al vanaf het eerste seizoen dat het werd uitgezonden in een grote belangstelling. Ondanks de zware concurrentie op het andere net (Studio Sport!) wist het programma het afgelopen seizoen op zondagavond meer dan 200.000 kijkers te trekken.
"Bovendien wordt het programma vaak op video opgenomen om op school tijdens maatschappijleer te bespreken," vult eindredactrice Eveline van Dijck aan.

Het programma blijkt niet alleen bij jongeren te leven. "We krijgen ook leuke reacties van ouderen die aangeven hoe een probleem dat in een Yoy-uitzending wordt aangekaart, werd opgelost toen zij jong waren. Yoy biedt een aanvulling op andere jongerenprogramma's. Dat is de kracht ervan. We willen wat zwaardere onderwerpen oppakken en daar jongeren hun visie, hun mening op laten geven zonder dat er meteen een andere mening tegenover staat. Het programma is ontstaan toen Nelleke van der Drift de eindredactie van Achterwerk in de VPRO-gids voerde. Uit de brieven die jongeren stuurden, bleek dat er ook behoefte was aan een televisieprogramma als Yoy."
Inmiddels is er het tweede Yoyboekje verschenen. Van negen uitzendingen werden de teksten bewerkt. Achterin het boekje weer allerlei relevante verwijsadressen van instellingen en instanties. Het boekje is voor f 17,50 verkrijgbaar bij de HOS en in de boekwinkel.

door Bert Mol

CRYPTOGRAM

door Evert Wassenaar

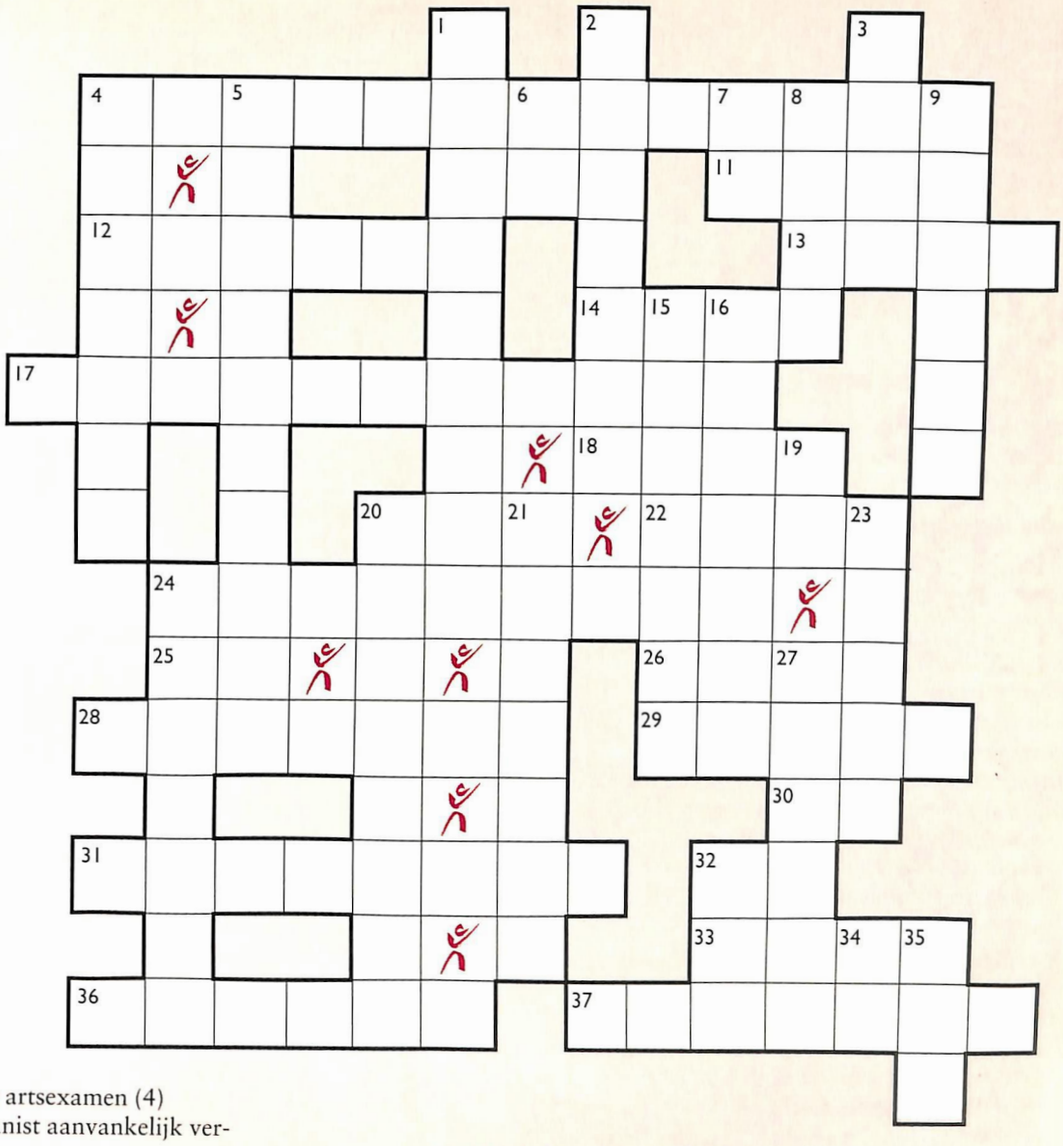

Horizontaal

4 Goede bekenden (13)
10 In- en indroog (3)
11 Geen dame kan zónder leven (4)
12 Slechts met moeite te onderdrukken (6)
13 Duitse schepen (4)
14 Mammie mag 'em niet (4)
17 Groot liefhebber van steen in de kerk (11)
18 Mies raakte in de war bij haar artsexamen (4)
20 Stemming waarin iedere humanist aanvankelijk verkeert (3)
22 Zijn Frans bij Denemarken (4)
24 Papier met zuivel (geen margarine) (9)
25 Egyptische god in de mast (2)
26 Zijn stenen, metalen, maar ook mensen (4)
28 Dit leven kunnen velen best aan (7)
29 Deugniet van een hond (5)
30 Hij moet een jongere hebben (2)
31 Tweedehands kunst (8)
32 Stil!, is kort maar heilig (2)
33 Die vrucht zit in het Hogerhuis (4)
36 Trots en meeslepend (6)
37 De maatstaven van kasteleins (7)

Verticaal

1 Fundering van de laagste klassen (9)
2 Vermist, aangezien in de war (7)
3 Van die tocht krijg je eetlust (4)
4 U bent het niet, maar Piet is 't wel (7)
5 'De mens is de maat aller dingen', zei hij, en dat vind 'k geen grootspraak (10)
6 Stop!, bijna water (2)
7 Is soms moe (2)
8 Made op z'n kop in Noord-Holland (4)
9 Zij bewerken hete (hang)ijzers en complotten (6)
15 Nog meer dan meer (7)
16 Is geen schande, maar wel lastig (7)
19 Modieus voorzetsel (2)
20 Als een huisman 't niet is, wie dan wel? (7)
21 Goede dag voor schuldeisers (7)
23 Hij leert het vak op de tuinbouwschool (5)
24 Vaart of rijdt, maar trekt (7)
27 Maak deze vogel van streek (6)
32 Steekt men in en haalt men uit de grond (3)
34 Voornaam van minstens twee burgemeesters (2)
35 Waar dit in zit is voor uitbreiding vatbaar (3)

Oplossing Cryptogram nr. 61

```
                    H                A
            S T E U N   P R A A G
        T   A     M   A   E   N
    Z W E R F V U I L   C E L L I S T
        Y   T   E S   L   H   O       R
        F   R   R     E   T   O   P   O
    Z E K E R H E D E N     P L A T O
  W   L       O     N   O       R   S
  E   A   H   G E E S T V E R W A N T
  L   A   A   I     T   E   E   N
  V A R E N   N     A   R   D R O O M
  A       D   G E D A C H T E   R   O
W A A R D E N   E   N   E     A M O S
  R   A   L O O D   D A D E N   A   L
  T   A     D       E   E     M A N I E
      D   B E Z I N N I N G     L   M
            N
```

SPECIALE AANBIEDING:

KIJKEN, LUST EN STERVEN

De dubbeldikke winternummers van de Humanist hebben in de loop der jaren een speciale faam opgebouwd. In toenemende mate is voor deze themanummers ook buiten de vaste lezers grote belangstelling. Voor alle nieuwe lezers die deze speciale nummers van de Humanist hebben gemist én voor alle lezers die hun exemplaar hebben uitgeleend en nooit meer terugkregen, dit bijzondere aanbod. U krijgt van ons zo lang de (beperkte) voorraad strekt voor één tientje (plus porti) drie van de beste themanummers van de Humanist in de bus. Bij elkaar meer dan 200 pagina's over de onderwerpen Kijken, Lust en Sterven & De Dood.

In het nummer over Kijken komen enkele beroepskijkers aan het woord. Zij hebben oog voor iets dat anderen over het hoofd zien. Door heel goed waar te nemen, voegen zij iets extra's toe. Hoe doen zij dat, en: kun je dat ook leren? Aan het woord acteur/schilder Jeroen Krabbé, fotografe Laura Samsom Rous en regisseur Eric Oosthoek. Daarnaast in deze Humanist bijdragen van o.a. Kees Fens, Pierre Jansen, Yvonne Kroonenberg, Ronald Barthes en Koos van Zomeren.

Het speciale nummer over Het Sterven & De Dood is al voor veel mensen een opsteker geweest. Artikelen over: troost dat alleen bestaat als degene die lijdt het zo ervaart, over rouw dat iedereen op z'n eigen manier doet, over de buddie die zegt niet meer te vechten tegen het doodvonnis maar probeert het leed te verzachten. En over een uitvaart op z'n humanistisch ('Er is zoveel goeds om op terug te kijken'). Met een sprookje van Koos Meinderts om kinderen de dood te verklaren (leuk om voor te lezen!). En mis de vele cartoons en columns niet.

De derde special gaat helemaal over Lust. Zeventig pagina's over één van de prettigste ervaringen die een mens kan overkomen. Waarom is Susie Orbach van mening dat veel vrouwen bang zijn voor hun lusten? En waarom denken mannen het volgens Rik van Lunsen allemaal al te weten? Waarom vindt Willeke Bezemer praten over lust in een relatie zo belangrijk maar hebben ze volgens Astrid Roemer in Suriname zo weinig woorden nodig? Een zwoel themanummer waarin grenzen worden verkend, mogelijkheden afgetast en meningen gevormd.

U kunt deze drie speciale themanummers bestellen door f 15,- (f 10,- plus f 5, -porti) over te maken op giro 58 van de Humanistische Pers te Utrecht onder vermelding van ' 3 x themaHumanist'. Dit aanbod geldt zolang de (beperkte) voorraad strekt. Wacht dus niet te lang met bestellen!

DRIE HUMANISTEN VOOR EEN TIENTJE